ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1931

XI

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата	13·— зол.
Піврічна »	7·— »
Чвертьрічна »	3·50 »
Для членів »Червоної Калини«	3·— »
Ціна поодинокого числа	1·20 »
В Румунії: річна передплата	360 леїв
піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.	

Для інших країв 2 $ річно.

За кордоном приймають передплату на »Літопис Червоної Калини« та впис членів: **В Сполучених Держ. Північної Америки: The Ukrainian Legion, P. O. Box 578, Philadelphia, Pa. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. / В Румунії: Dmytro Herodot, Bucarest IV., Delea Veche 45.**

АДРЕСА: ЧЕРВОНА КАЛИНА, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III.

КУПУЙТЕ ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

	Ціна для нечленів	членів
Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріяли. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій	8 зл.	4 зл
Федір Дутко: **Глум.** Оповідання, ст. 52		
Д. Дорошенко: **Мої спомини про давнє минуле.** Частина I.-IV.	8·40 «	4·20 «
Богдан Лепкий: **Слота.** Поезії	90 «	45 «
От так собі. Мініятури, стор. 129	1·50 «	75 «
Між молотом і ковалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79	1·50 «	75 «
Ст. Левинський: **Від Везувія до пісків Сагари.** Сторін 84	3·25 «	1·70 «
Халіда Едіб: **В огні.** Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234	4·50 «	2·25 «
Василь Софронів: **Грішник.** Нариси. Сторін 104	1·50 «	75 «
Микола Голубець: **Львів.** Сторін 179	3·— «	1·50 »
А. Вільшенко: **Життя і пригоди Цяпки Скоропада.** Сторін 267	4·50 «	2·25 «
Роман Купчинський:		
I. **Курилася доріженька** Стор. 208	4·— «	2·— «
II. **Перед навалою.** Сторін 192	4·— «	2·— «
Федір Дудко:		
I. **Чорторий.** Сторін 192	3·50 «	1·75 «
II. **Квіти і кров.** Сторін 192	4·— «	2·— «
III. **На Згарищах**	4·— «	2·— «
Ген. Всеволод Петрів: **Спомини з часів укр. революції.** I—III. Част. по зол.	3·50 «	1·75 «
Ч. IV. друкується.		
Юра Шкрумеляк: **Чета крилатих.** Сензаційна повість 17 аркушів друку	5·— «	2·50 «
Др. Степан Шухевич: **Спомини.** (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань) I—V. Частина по зол.	4·—зл.	2·—зл.
Богдан Лепкий: **Зірка,** пов. з повоєнного життя	4·— «	2·— «
Володимир Лопушанський: **Перемога** — повість з визвольної війни. I і II. Частина по зол.	3·— «	1·50 «
Максим Брилинський: **Хресний вогонь.** Воєнні нариси	2·50 «	1·75 «
Т. Г. Масарик: **Світова революція,** т. I.	13·50 «	6·75 «
т. II.	8·— «	4.— «
Др. Ст. Шухевич: **Видиш брате мій** (8 місяців серед УСС-ів)	4·50 «	2·25 «
Др. Ганс Кох: **Договір з Денікіном**	1·80 «	0·90 «
М. Галаган: **З моїх Споминів**		
I, II. і III. Частина по зол.	4·— «	2·— «
IV. Частина	6·— «	3·— «
Микола Матіїв-Мельник: **На чорній дорозі** (новелі)	3·50 «	1·75 «
Богдан Лепкий: **Вадим,** повість з княжих часів	4·50 «	2·25 «
А. Чайківський: **Чорні Рядки.** Спомини	3·— «	1·50 «
Олена Степанівна: **На передодні великих подій**	2·— «	1. · «
І. Максимчук: **Кожухів** — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови	2.80 »	1.10 «
А. Крезуб: **Партизани** — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по	4·— «	2·— «
М. Костів: **Джін-Ґіс-Хан гряде.**	3·— «	1·50 «
О. Бабій: **Перші стежі,** повість	6·— «	3·— «
Е. Чикаленко: **Щоденник**	14·— «	7·— «
Віталій Юрченко: **Шляхами на Соловки**	5·— «	2·50 «
„ „ **Пекло на землі**	5·— «	2·50 «
Ілько Калічак: **Записки четаря**	2·80 «	1·40 «
Віктор Приходько: **Під Сонцем Поділля**	6·— «	3·— «
Др. Кость Левицький: **Великий Зрив**	6·— «	3·— «
Володимир Леонтович: **Хроніка Гречок**	3·50 «	1·75 «

АДРЕСА: ВИДАВНИЦТВО „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ, РУСЬКА 18/III

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. Річник

ЧИСЛО 11 * ЛИСТОПАД * 1931

Михайло Галущинський
перший командант УСС, помер 25. IX. 1931 в 53. році життя.
(Світлина в австр. однострою з початків світової війни).

Листопад — місяць „Червоної Калини“.

Звичайно один місяць в році присвячується книжці. Тим разом місяць листопад призначений для „Червоної Калини“ з метою якнайбільше зацікавити читаюче громадянство цим видавництвом. Зокрема присвячений цей місяць приєднанню нових членів і поширенню збуту видань, щоби тим способом підсилити діяльність „Червоної Калини“, яка, спираючись лише на власні сили, мусить боротися з невідрадними умовами серед загальної скрути.

В місяці листопаді, кожний член „Червоної Калини“ повинен приєднати для Кооперативи бодай одного нового члена, а передплатники „Літопису“ нового передлатника. В першу чергу кожний член, читач і передплатник повинен переглянути докладно своє конто та кожну найдрібнішу, залеглу квоту вислати до Адміністрації „Ч. К.“ Найболючішим питанням, під теперішню пору, є стягнення боргів. З дрібних квот складаються великі суми, а залеглости за побрані книжки виносять понад 60 тисяч зл. „Червона Калина“ це кооператива і, в даному випадку, всім членам повинно лежати її добро на серці.

В умовах тяжкої скрути видавництво може побороти всякі труднощі лише тоді, якщо обовязково й негайно стягне борги, і навпаки дальший такий стан, як досі, може захитати його основами. Місяць листопад буде тим місяцем, в якому кожний довжник „Червоної Калини“ зробить „підрахунок совісти“ і вирівнає свій довг. Не сміє бути більше залеглостей, які нищать дальшу працю видавництва і обезсилюють його діяльність:

Борги за книжки, а також залегла передплата за „Літопис“ мусять бути вирівнані і то негайно!

Щоб улекшити і нечленам набування видань „Червоної Калини“, дає видавництво 30°/₀ знижки від катальоґових цін на замовлення, які вплинуть в місяці листопаді. Всі українські книгарні продають в місяці листопаді видання „Червоної Калини“ з 30°/₀ опустом. Крім видань з року 1931 і календаря.

Читальні, Кооперативи, бібліотеки та нечлени нехай памятають про місяць листопад та користають з нагоди, щоб закупити всі видання „Ч. К.“ по зниженій ціні.

Майбутнє видавництва в руках його відборців та читачів.

Ширіть „Літопис Червоної Калини“, приєднуйте нових передплатників!

Отаман УСС. Михайло Галущинський

Написав: *Микола Угрин-Безгрішний.*

I.

Війна. Літо 1914. року. В Рогатині розійшлася вістка, що нашого директора української ґімназії, Михайла Галущинського, іменували головним отаманом леґіону „Українських Січових Стрільців“...

Загальна радість й одушевлення в цілій Рогатинщині!

Мабуть ні до кого не мали ми тоді такої пошани й довіря як до Михайла Галущинського.

Не диво, що до відділу УСС. у Рогатині, який формував я на приказ „Української Боєвої Управи“, зголошувалися не сотки, а тисячі молодих хлопців за щирою згодою родичів і їх заохотою, між ними сливе всі ґімназійні учні.

Треба було мені творити ще спеціяльну „Таборову Комісію“ під проводом нашого лікаря, Д-ра Антона Терлецького, нате тільки, щоби в початках обмежити наш рогатинський відділ до куріня.

Однак і це не дуже помогло, бо в слідуючих роках війни леґіон УСС. скріплювали заєдно сотні новобранців рогатинської землі.

Ніхто зі старшин У.С.С. не міг заперечити, що кожний з них найбільше любувався так зв. рогатинською сотнею в Січовому Війську (О. Будзиновський) — побіч гуцульської сотні (Левицький).

II.

Коли в серпні 1914. року приїхав я зі стрільцями до Львова, уважав я першим моїм обовязком відвідати мого директора, а тепер головного отамана У.С.С. Михайла Галущинського.

Не легко було найти вільну хвилю в тих часах горячкової орґанізації Січового Війська й будучої Долі...

Отаман Михайло Галущинський визначив мені побачення на вечір, у „Народній Гостинниці“, щоби ніхто не перешкаджав нашій розмові...

Застав я дійсно тільки його самого в кімнаті, в мундурі австрійського поручника.

Щиро привіталися і розцілувалися, як приятелі.

Сіли...

Отаман У.С.С. глянув приязно на мене й мовчав довгу хвилю... Мовчав і я і вдивлявся у його миле й омучене обличча...

— Чи вратується рогатинська ґімназія? — промовив вкінці отаман. — Мабуть пропаде наш величавий будинок... Москалі розібють його, бо цеж гніздо мазепинців... Стільки надбали і все пропаде...

Мовчу, бо що я міг тоді сказати на це..

Замовчав на хвилину й отаман, і глибоко задумався...

По хвилині починаю вже я:

— Пане директоре!.. Як почуваєте себе тепер як отаман У. С. С.?

Відповів зараз:

— Погано, дуже погано!... Я не зорієнтований... Не розумію дечого цілком... Ми не приготовані ще до поважнішої акції... Це розуміє всякий наш ворог...

Отаман М. Галущинський в Потоці коло Рогатина 1916 р.

Арештування!... На ліво й на право!... Дивується наш загал! А яке воно ясне, зрозуміле...

По хвилині мовчанки знову:

— Чи не буду я єретиком, коли вам, і тільки вам, сьогодні скажу на старші літа, по деяких досвідах, що не варто вірити нікому. Не варто богато говорити, признаватися, прохати... Віками віримо й прохаємо...

Я зразу не розумів нічого й мовчав...

— Ми „Тирольці Сходу“, чи пак австрійського цісаря, а що бачите тепер?... — промовив отаман — Ми більше любили й любимо чуже, як своє рідне!... І ось воно мститься і мабуть здорово пімститься...

Особисті справи?!...

Запізно, Миколаю, жалувати мені тепер, що я не остався при золочівському полку...

Може би й краще було для справи...

— То ви, пане директоре, невдоволені з того, що вас іменували нашим отаманом?...

— Отаманом?... Гм?... Я нічого більше тепер, товаришу, тільки поручник австрійської армії...

Це моє святе пересвідчення!... Який я військовий?!... І куди мені до війська?.. Приняв, бо вмовили. Вмовили, бо по тім усім я дещо непритомний...

Не маю... затратив мабуть своє я.. Я отаманом не війська, а дітей наших...

— Будьте таки нашим отаманом — не поручником австрійської армії... Так чи сяк виступайте тепер отаманом, по отаманськи й ратуйте, що вдасться!...

Добродушно отаман глянув на мене й наче благально промовив:

— Не можу, Миколаю, не можу! Почуваю, що тепер не можу! Лекше мені згинути, як удавати!... Так! Удавати!.. Зрозумійте мене бодай ви! Що іншого школа, директор, професор, що іншого військо... війна... політика...

Який я уже змучений, любий Миколаю!... Я дуже вже змучений, а цеж тільки початок муки... Розумію вагу, розумію значіння жертви!... Нехай уже діється воля Божа!... Заходьте частіше до мене! У вечері буду старатися завжди бути дома... Жаль мені хлопців... Жаль Рогатинщини, з якою зжився і вмірати бажав на землі рогатинській!...

До побачення, Миколаю! Відпічну дещо!... Заходьте й не дуже критикуйте мене... Я не винен!... Сталося....

З дуже дивним почуванням вийшов я з „Народньої Гостинниці", в серпні 1914. року, від головного отамана У. С. С. і мойого милого директора, Михайла Галущинського...

III.

Після повороту з Праги до леґіону У. С. С. у 1915. році — відвідав я отамана Михайла Галущинського в Карпатах, у селі Волівці.

Був він тоді „листоношею" при корпусі ґен. Гофмана, як мені згірдливо казали „коссаківці"...

Так! Був „дійсно" листоношею, однак рішав про стрілецькі справи, рішав про „коссаківців" й обороняв їх як найкраще!!!

Помагав йому кошовий Д-р Никифор Гірняк, ґенер. Вітошинський, помагала вже тоді видатно й „Українська Боєва Управа" — в першу чергу її члени: Д-р Володимир Старосольський, Д-р В. Сінґалевич, проф. Іван Боберський, Теофіль Мелень і Д-р Кость Левицький. Не був його ворогом і поетичний, партійний мрійник, ідеаліст Д-р Кирило Трильовський.*)

Потім бачився я з отаманом Михайлом Галущинським іще кілька разів, однак довше й інтімніше не доводилося мені погомоніти через звісні події, які нас стрічали часто після повороту в Галичину.

Щойно мій намічений у 1915 р. літературно-історичний збірник У. С. С. „Червона Калина" — оживив моє листування з отаманом Михайлом Галущинським.

Виїмки з довжезного листа отамана Михайла Галущинського до мене — будуть більше авторітетно характеризувати Великого Українського Громадянина й Виховтеля:

„Любий Товаришу Миколо!

По другий раз взиваєте мене до участі в альманасі У. С. С. Не бажаючи наразити себе на закид недостачі звичайної чемности, користаю зі свобідної хвилини, щоби Вам подати причини, які мене спонукують не забирати голосу у Вашім цінній виданню.

Після одержання запросин поставив я до себе питання, про що я маю писати, а потім на випадок позитивної постанови першого питання — в якому дусі. — Та вже на першім питанню пристановився і найшов себе на мертвій точці. А до другого не мав навіть змоги серіозно підійти. А щоби Вам ясно стало, та щоби Ви мене зрозуміли, а потім як хочете, виправдали, представлю Вам в головних рисах мої думки. —

Спершу став я шукати в своїй памяті анальоґічних точок у світовій і нашій літературі, де очевидці, свідки й учасники великих подій списували й передавали майбутнім поколінням те, що пережили, що бачили, та в що вложили свою велику пайку. Найшов я там памятники, дневники, листи, описи, розправи, дипльоматичні роздумування, тощо. А серед того скільки самодурства, самохвальства, обманювання других, звеличування того, що в звичайній „людській" мові зоветься насильством, кривдженням й іншими похожими на ті слова назвами. Той рід писання я відкинув відразу. Став я тоді слідити свій спосіб думання, та з острахом став находити, що я не можу достроїти себе до того загального концерту пеанів, апотеозування війни. Став я себе аналізувати й переведену аналізу переливати на папір. Не тревало це одначе довго; мусів закинути роботу. Я посунувся задалеко у моїх роздумуваннях, ставав у розріз із тим, що бачив, про що читав, про що чув, як говорили другі. Догадувався хіба недостачі льоґіки в думанні. І тут прийшов до пересвідчення, що всі переміни влучно поставлені, суди правильно витягнені. Кинув і отсю безплідну роботу. Не маючи ніякої змоги поставити тами ходові подій, вплинути на їх зміну — ліпше дальше приглядатися пасивно, збирати докази та позволити себе пірвати загальному настроєві, а може з часом і я стану тим пересвідченим, невірним Томою. А покищо я невірний Тома...

Симпатичнішим явищем є ті скромні образи пережитих хвилин, списані учасником, без укритої цілі самозвеличання, або понижування других. Але це тільки вибраним одиницям доводиться дійти до ідеалу, до повної безпредметовости, коли таке можливе в зображуванні подій. Може це зробити по мойому лиш звичайний, чесний чоловік, який впоїв у себе, або зрісся з тим, що він лише малий атомик у всесвітнім концерті, мала клітинка у всесвітнім орґанізмі. Може це зробити ґеніяльна одиниця, яка віщим зором випереджує події і глядить уже на них із високої перспективи, обіймаючи широкі виднокруги. В першім випадку буде це миленьке, наївне мазання дитини, в другім величній образ ґеніяльного маляра. Перший схопив за серце, другий скаже духові, клонитися перед величчю. В обох випадках ціль осягнена. А вкінці слідна недостача перспективи самоозначення, предметовости, а зате багато карикатури, пересади, хвальковатости. Маючи такий погляд на справу, зрозумієте добре мене, любий Миколо, що не стану Вам описувати моїх споминів із накиненої мені роботи, так у перших її орґанізаційних стадіях, як і в пізнішім розвиткові орґанізації. — Замало було би прозорости, замало спокою, забагато непотрібного критицизму, самооборони, або самозвеличання, за мало перспективи, — бо надто близько до мене мальовані мною події.

Ще найсимпатичнішим способом ділитися з теперішністю та майбутністю тим, що пережилося, є не писання споминів про другі особи, а про події

*) Вірю, що про це щиро, докладно й отверто напише наш Кошовий Батько, Д-р Никифор Гірняк, а потім про це саме напише й мій вірний Друг, полк. У. С. С. Василь Вишиваний — М. У. Б.

в ролі історика, який у високім розумінні тої задачі на основі жерел старається виробити в собі неупереджений погляд на справи. Але до цього способу писання треба великої скількости матеріялів, а надто треба бути спеціяльним істориком. Вдячна це задача й вона тягнула мене вже кілька разів узятися за перо й дещо написати. Не думав я писати історії, бо на це не пора ще тепер, та надто й недостача відповідного підготування, а коли би воно й було, то недостає матеріялів та жерел до такої праці, трудности великі, бо й не про все вільно писати."

І далі:

„А коли подумаємо собі те, що не тільки серед У. С. С. боряться Українці, але ще кладуть вони свої буйні голови на цілім фронті Сходу й Заходу, що могила покрила неодного на Полудні, тоді все те зросте до величини, яка каже застановитися над тим, як цю прогалину в людськім капіталі, ту масу страченої енергії направити і вирівнати в найближчій будуччині.

Всі ті замітки відсунули мене задалеко від мети, тобто від вияснення Вам, чому не пишу нічого до задуманого Вами альманаха Пишучи лише статтю про упавших учнів, мимовільно попав би я в той тон бачити в них лише одиноких героїв, а це було би несправедливістю супроти тих жертв, які не найшли або не найдуть свого літописця. А навіть коли би мені вдалося зібрати всі дані про всіх поляглих У.С С. і я мимовільно славив би їх як представників української ідеї, вчинивби кривду тим Українцям, які з військового обовязку в рядах правильних полків не менше горіли ідеєю боротьби за гарнішу долю України. Уважаю ограничення до У. С. С. звуженням і зменшенням того скарбу одушевлення, який показав себе елементарною силою в цілім народі від дітей почавши, а кінчаючи на старцях.

А на кінці ще одна найважніша причина, чому не пишу. В наслідок війни чую жаль до людий. Виджу, як Ви, Миколаю, усміхаєтеся поблажливо. І слушно смієтеся з мене. Я, якась там незначна одиниця, стаю на котурни й заявляю Вам, добре, що не прилюдно, що чую жаль до людий. Зважте одначе, що я це пишу до Вас і це зменшає дуже мою провину, що я вибрав такі слова. Можливо, що якби говорив до більшого гуртка людий, якби виступав із прилюдним письмом, сказав би лише, що наслідок війни є той, що чується жаль до людий.

Прийміть одначе ту останню стилізацію моєї думки за правду. А тепер постараюся Вам пояснити, чому я висказав таку критичну думку.

Останні два-три десятки літ впоїли в людство те пересвідчення, що людський рід є слабий і не має тої сили, як попередні покоління. Той погляд відбивався у всім. Головно виховання пішло під знаком того погляду. Переніження загальне дійшло до такого степени, що хоронилося дітвору перед більшим напруженням духових і фізичних сил. Нерви, нервозність, невроза, неврастенія і всі тим подібні назви одержали таке широке право горожанства, що будь була причина, будь не було її — оправдувано ними все добре й лихе.

Вибухла війна, триває вона вже два роки, ціле людство відчуває той тягар, який спав на його, і показується, що енергія і сила духа людий є така велика, що ми ніколи навіть у сні не сміли думати про таку величину. Десь зникли і пропали всі ті назви, нема мови про перетяження, нема мови про слабі сили, про неміч століття. Діла говорять самі! Скажу таке, що коли би зісумував разом цю силу енергії вложеної людством в цю культурну й цивілізаційну роботу від початків існування світа, а коло неї поставив ту суму енергії матеріяльної і моральної, яку видало людство зі себе в часі тої війни, я певний, що та друга сума буде богато більша від першої. З того заложення можна вже уявити собі, який буде дальший хід моїх думок і для чого я маю, зглядно для чого чується жаль до людий. З тою силою духа, яку видало зі себе людство, підчас світової заверюхи, можна усунути зі світа все лихо моральне й матеріяльне, можна потворити сильних і здорових фізично й морально людий, можна здійснити всі пляни й ідеї великих ґеніїв людства, можна сотворити надлюдий, можна не тільки вирівнати висоту моральної культури з матеріяльною, але поставити першу вище від другої, бо так як досі було, було противно. — І коли наслідок війни буде того рода, то всевладно запанує клич: Проч із дотеперішньою латаниною, проч із усякими гуманітарними й добродійними інституціями, які лише латали ту шкоду, яку заподіяли людям посідачі матеріяльної сили, уживаючи їх проти своїх братів, проч з афішевою боротьбою проти туберкул інших хоріб, геть з прочими подібними видумками, які вказують лиш на одно велике „нічого ділать," а за те на перше місце погляд, що людина є цілю і метою в собі самій, що всі матеріяльні й моральні средства належить поставити в услуги тої людини, щоби її зробити шляхотною, піднести до найвищого ідеалу. Тоді війна сповнить свою задачу, тоді буду нею одушевлятися, тоді не буде жаль положених жертв, тоді і я напишу до Вашого альманаху гимн у честь війни.

А покищо отсе вияснення моєї мовчанки прийміть враз зі заявою правдивого поважання. Ваш Галущинський."*)

---

*) Лист із датою 13. III. 1916. р.

Мильний здогад

Написав: *Сотник Олег Ключенко.*

»Поки є живі бувші члени таємної Начальної Команди Укр.-Гал. Армії, обовязком їх перед Батьківщиною є подати, котрий з ворогів і як саме спровокував виступ, що потягнув за собою неоправдану катастрофу«.

Ю. Тютюник: Зимовий похід 1919-20. стор. 67.

Щойно недавно прочитав я ці слова покійного команданта Дієвої Армії, в яких жадає він, щоби керівники переходу УГА від большевиків зясували причини, а радше впливи, які буцім то спричинили перехід з дня 20. квітня 1920 р.

Спробую вволити волі визначного військового діяча й представленням перебігу подій так, як міг я їх тоді бачити і як залишилися вони в моїй памяти, та внести поправки в його мильні здогади. З причини, що сьогодня може завчасно ще дати цілий образ цієї важливої події, вийде мій опис може неповний - нехай же буде він в цьому виді покищо відповідю на запит ґенерала Ю. Тютюника.

Вже сам „перехід" знесиленої тифом УГА до червоної армії носив в собі зародок подій, які сталися весною 1920 р. Армія не приєдналася добровільно до большевиків, національні гасла, які несла вона за ввесь час на своїх стягах в боротьбі за Українську Державу, не дозволяли їй цього большевики застали її спаралїжованою хворобами й непорушною в районах виздоровлення. Загально відоме також крайне неґативне відношення армії до окупанта України підчас її співжиття з большевиками. Саме в той час дозрівали завдяки поведінці большевиків ті події, які скорше чи пізніше мусіли довести до зриву з большевиками. Настирливе запобігання ласки стрільця, нацьковування його проти улюбленого старшини — арешти, суди, чека, вивіз ґенералів Микитки й Ціріца, накинена нова орґанізація, розбиття армії на три окремі бриґади й позбавлення її власного верховного командування, введення комісарів-шпигунів, врешті й головно питання національних святощів, прискорили ходу подій.

Нарікання в нутрі армії йшло в однаковій мірі по всіх частинах. Найхутше обернулося воно в чин серед кінної бриґади й жандармерії III-го корпусу. Хоча не припускаю, але можливо, що сей самочинний виступ був спровокований з Одеси або місцевим населенням. Не беруся зясовувати ближче цеї події - це повинні зробити її активні учасники. Кінна бриґада осягнула частинний, тому короткотривалий успіх. Хутко очистила вона від большевиків район між залізницею й Дністром, вирізала в пень залогу Тирасполя й подалася на схід, де зєдналася з частинами Армії УНР, що вертали з Зимового походу.

Навряд чи вплинув цей епізод на пізніші події на польському фронті, куди перекинули большевики укр.-гал. бриґади роздільно для скріплення слабих (пересічно по 500 баґнетів) 40, 60 і 45 червоних дивізій.

Безпримірний в виконуванні о овязків зах.-укр. стрілець остався і тут вірним свойому вояцькому думанню. Мимо переваги польського фронту бився він з віковічним ворогом. Коли б був він став попліч іншого союзника, були б керували ним також інші настрої. Соціяльно чужий йому й водночас ворожий його нації большевик, який в додатку представляв тоді дуже слабу військову силу, вплинув на стрільця відємно. Явно говорилося, що з таким „союзником" не дійдемо не тільки по Сян, але навіть до Збруча. Інстиктовно відчував стрілець марну дійсність, хоча не бачив цілости приготувань Поляків до загального наступу. Розвідка ж доповідала, що тільки на відтинку між 2-ою й 3-ою бриґадами відбуваються малозначні пересування (7 нових полків піхоти й 1 кінноти). Серед таких відомостей та настроїв ясно було, що стужене за ріднею та знесилене кампаніями в Галичині, проти большевиків та Денікіна стрілецтво не тільки, що не вдержить само фронту, але й не дійде в цілости при відвороті навіть по р. Бог.

В додатку стояла 3-тя бриґада більшою своєю половиною проти частин Армії УНР. Большевики видно не вспіли ще збагнути душі галицького стрільця, коли зробили таку помилку й вислали брата проти брата. Звісно, що стрілець не був би підняв зброї проти козака.

Старшини радили тайно над цим безвихідним положенням і очікували підтримки з гори. Одначе вищого командування не було. Одинокий вихід був порозумітися з іншими бриґадами. Висланці поміж бриґадами інформували про однаковий настрій.

Врешті в порозумінню з своїми старшинами рішився командант 2-ої бриґади, сотник О. Головінський, на виступ, висилаючи до північної 1-ої й південної 3-ої бриґад старшин — курієрів з таким наказом:

„Узгляднюючи положення УГА, командування 2-ої бриґади, як середущої, для успішного переведення наміреної акції й на час її переведення обявляє себе Начальною Командою й наказує: Всі три бриґади звивають фронт і зєднуються з Армією УНР. Для тої цілі виступають бриґади завтра себто 20. квітня й занимають: 2-га бриґада Винницю, 1-ша Козятин, а 3-тя Жмеринку. Негайно по розвиненню фронту на схід шукають бриґади звязку між собою. В разі задержки акції на козятинському, або жмеринському відтинках піддержить 2-га бриґада бій криловим обходом. До ґенерала Павленка й до укр.-гал. частин в Києві вислано повідомлення про виступ. Дальші накази в Винниці".

Бриґади приняли наказ з одушевленням. Незабутньою хвилею остається картина, з якою радістю здирали стрільці з своїх шапок червоні „феци" й нашпилювали сховані дорогі тризуби. Наступ 2-ої бриґади на Винницю вдався вповні. Акція 3-ої припізнилася з причини за пізного прибуття куріня й з вини курінного пор. Шпанюка й заломилася увіч перед скріпленою в міжчасі залогою Жмеринки. 1-ша бриґада звернула на Козятин щойно під напором Поляків, яким легко прийшлося перевести заздалегідь приготований загальний наступ.

Не моїм завданням описувати тут перебіг цих збройних ділань. Зроблять це точніше й вірніше самі учасники цих відрубних акцій. В інтересі історичної правди спростовую тут тільки мильний здогад ґенерала Ю. Тютюника: жадні посторонні ворожі чинники не спровокували виступу УГА з дня 20 квітня 1930, катастрофа наступила тільки тому, що не вдалося зєднатися з Дієвою Армією. УГА осталася до останньої хвилі вірною жовтоблакитному прапорові.

Зовнішно-політичне положення обєднаних українських армій у „Чотирокутнику Смерти“ в липні-серпні 1919[1])

Написав: *Др. Василь Кучабський.*

Отой автономізм вибухнув був зараз-же в перших місяцях короткого панування Тимчасового Уряду в році 1917 і штовхнув був цілий внутрішний розвиток передбольшевицької Росії з року 1917-ого в напрямку на децентралізацію Російської Імперії у федеративну державу, ба навіть у союз держав. Україна йшла на чолі цього процесу, за нею слідкували по черзі їхнього тягару й значіння кавказькі народи, сибіряки, козаки на чолі з українським кубанським і великоруським донським козацьким військом і вкінці угрофінські й турко-монгольські племена в колишній европейській Росії, в Туркестані і в інших азійських посілостях Росії.

Прихильною обставиною для цього поступового розпаду Російської Імперії було те, що завмираюча царська Росія була при кінці ще тільки мертвою машинерією державного апарату, що звязок між державою й його населенням пропав був, що ця занедбана народня сила була ще тільки лиш обєктом держави, а самою державою стала ще тільки одна лиш правляча вища верства. Бо як тільки ця вища верства була з вибухом революції 1917-го року відсунена на бік, то й теж і російська державна єдність втратила в наслідок цього своїх носіїв, і політична активізація народніх мас, серед яких царська держава не виховала ані ніякого горожанського почуття обовязку ані ніякої свідомої волі до російської державної єдности, довела до того, що поруч із тенденціями соціяльної революції прорвалося нечайно передовсім теж і національне почуття немосковських народніх мас. Не маючи своєї власної вищої верстви і в наслідок цього з інтелектуального й державно-орґанізаційного боку далеко-далеко слабші від московського народу, заняли в цей спосіб отсі немосковські народи серед того стану розпряжности і масових рухів, у який попала Росія, нечайно далеко могутнішу позицію в відношенню до Московщини, аніж та, на яку властиво вже заслугував степень їхнього національного й політичного розвитку, і Московщина втратила майже з одного маху всяку владу над ними. Отже вправді залишилася перевага духових вартостей рішуче по боці Московщини, але дійсна перемога судилася так сказати фізичній силі немосковських народів: вони стали з одного маху непереможними, і доля російської державної єдности стала від тепер залежною не так від того, чи Московщина старалася зберегти цю єдність чи то силою, чи то уступками немосковським народам, — тільки радше від того, чи немосковські народи самі цієї єдности бажали.

Побідний похід на Київ 1919 р. Міст на Бузі.

Серед цього поступаючого розвалу, якого не могла спинити московська революційна й ліберальна демократія, хіба що вона позбуласяб своєї ідеольоґії „волі народу“ і в імя збереження російської державної єдности відновилаб царський режім, стояли розгорненню тих автономістичних змагань в окремішно-державний сепаратизм на заваді ще тільки політична недозрілість немосковських народів, космополітичні ідеольоґії їхніх нечисленних інтелігентських верств, які трималися революційно-демократичної солідарности з Московщиною, сила привички почуватися до державної єдности з Росією і вкінці господарські й інші користи з приналежности до велитенської світової імперії.

Але серед розвалу возстала теж і московсько-російська ідея державної єдности в новій, несподіваній постаті на ново: в **большевизмі**. Давніше, в царській Росії, витворювала русифікація вищих верств немосковських народів, себто прихилення цих верств до „всеросійської“ царської державної ідеї внутрішний звязок між Петроградом і тою немосковською державною периферією, над якою він панував, і вона стоплювала осьтак, вправді як народні маси русифікацією не заторкнені, але політично цілком

пасивні немосковські народи в якусь більше чи менше орґанічну єдність із Російською Імперією. В цей спосіб панувала Московщина нпр. над Україною, бо тоді, коли свідомість національної окремішности дрімала серед її народної маси, то навпаки її вища верства, коли навіть плекала свою „малоросійську“ реґіональну своєрідність, почувалася як нація до „всеросійської“ єдности з Московщиною і розуміла своє рідне „малоросійство“ тільки як реґіональну різновидність цієї одної „всеросійської нації.“ Але тепер завзявся большевизм у протилежнісь до цього стану перепоїти навпаки якраз найнищі верстви немосковських народів, щоби вправді залишити їм їхню етноґрафічну, реґіональну, мовну своєрідність у спокою — як це мимоволі робив теж і царат — але зате в їхніх політичних змаганнях національно-політичну ідею, яка тепер вела до відділення від Росії, а передтим у постаті „всеросійської“ ідеї вищих верств тих народів творила підставу російської державної єдности, заступити соціяльно-політичною ідеєю большевизму. Ця ідея повинна була во імя соціяльно-революційної солідарности з Московщиною проти цілого капіталістичного світа розбудити замість сепаратизму навпаки бажання як найтіснішого державного зєднання з Совітською Росією. Передтим, у передбольшевицькій Росії з року 1917-ого, звязок орґанічної державної єдности зірвався був, раз тому, що маси немосковських народів здвигнулися з місця і їхні середущі й вищі верстви по части вхопили провід над цим рухом, а по части — і то по більшій части — були відсунені на бік або й навіть були — особливо з господарського боку аґрарною револьтою — знищені, а по друге тому, що в наслідок цього ці маси почали пересовуватися зі свого стану одної лиш етноґрафічної, реґіональної, так сказати „малоросійської“ своєрідности до стану політично-повновартних народів. Тепер, при помочі большевизму, цей їхній розвиток повинен був бути загальмований, і то вже не — як давніше — силою й владою зрусифікованих вищих верств, а навпаки вільною волею незрусифікованих нищих верств, щоб вони й на далі остали з політичного боку в їхньому реґіональному, „малоросійському“ стані, але зате, аби в політичному відношенню воскресла з розвалу демократичної революції не менш від царської деспотична Росія: світово-революційна совітська Росія.

Те, на що не спромоглися ні зруйновані обломки історичного ладу царської Росії — себто російська й зрусифікована реакція — ні носії перелятої з чужини, окцідентальної ідеольоґії й державної практики „волі народу“ — себто московський демократичний і ліберальний табор: — збити російську державну єдність іще раз до купи, — спромігся зробити большевизм, який прийшов „жовтневою революцією“ до керми в Москві й Петрограді 24. жовтня ст. ст. 1917. Щоб навязати й скріпити новий звязок російської державної єдности, розлилися, починаючи з листопада-грудня 1917, московські пролєтарські війська з Москви на всі сторони світа по цілій колишній Російській Імперії, щоб тойсамий немосковський автономізм і сепаратизм, який большевики ще недавно підтримували, щоб рука в руку з цим союзником повалити Тимчасовий Уряд, тепер скрізь здавити і спасти старі границі Росії; і це була ґеніяльна гнучкість, від якої російська реакція повинна булаб учитися, в який спосіб вона сама моглаб пізніше впоратися з большевизмом.

Цей показ московської державної ідеї в новій — понаднаціональній — постаті вніс в автономістичні провінції внутрішний роскол, позискуючи їхні найнищі — до тогож по містах уже сильно зрусифіковані — пролєтарські й селянські верстви, так що московська пролєтарська збройна сила наростала наче лявіна, чим більше вона віддалялася з Москви в глибину країн немосковських народів. Але цей похід приневолив рівночасно теж і для соціяльної революції більше чи менше неприхильні середні верстви немосковських народів і ті їхні круги, які вправді бажали соціяльної революції, але разом з тим стояли на тому, що та революція повинна розвиватися в їхній країні своєрідно й незалежно від диктату з Москви, щоб усі ці елєменти тепер махнули на свою космополітично-демократичну ідею державної єдности з Росією рукою й проклямували властиво проти своєї дійсної волі їхню повну національно-державну незалежність від Росії. Початок зробила й тут Україна 22. січня 1918 і за нею пішли небаром усі інші хоч трохи вище розвинені немосковські народи Національний момент став в цей спосіб чимраз рішучіше протибольшевицькою потенцією, і ця потенція стала з часом тим виразніше контрреволюційною, чим довше затягалася боротьба проти большевизму.

Точ-в-точ такий самий процес у напрямку на окремішну державність і на зняття контр-революційного становища перейшли теж і автономістичні великоруські племена. Загрожене повінню централістичного й нівелюючого большевизму і втратою чи то господарського добробуту чи то давних привілеїв, пішло слідом за Україною Донське Козацьке Військо на чолі з ґенералом Красновом, проклямуючи, спершися на німецьку окупаційну потугу на Україні, 28. квітня 1918 свою державну самостійність[1]), і цей процес дійшов до свого завершення теж і в Сибірі, бо й теж і ця область заявила себе самостійною 4. липня 1918.[2]) Цей розвиток не осягнув свого формального завершення на Кубанщині по части тому, що в цій країні шаліла боротьба з большевизмом, а по части тому, що вона стала базою для російської реакційної імміґрації. Без уваги на це, ця зовнішними чинниками здержувана тенденція була тут по суті сильніша ніж навіть між Донськими Козаками й Сибіряками.[3])

Перший бурливий наступ большевицьких ватаг на переломі років 1917-1918 з метою захоплення цілої Російської Імперії на руїнах Тимчасового Уряду ішов у парі з таким цілковитим внутрішним розкладом на землях цілої колишньої Росії і він був такий нечайний, що поки оті реґіональні сили вспіли сконсолідуватися, скрізь перевалилася по них большевицька хвиля, так що щойно на продовж першої половини 1918-ого року поодинокі области — як ось Сибір — змогли зі свого власного нутра перемогти оту хвилю. Сприятливіші обставини були там, де можна було покликати в дану країну німецьку окупаційну потугу: на Україні і на Донщині, яка мала нагоду покористуватися тим, що Німці заняли Україну, щоб звільнити себе від большевицької інвазії. А саме: серед упорядкованих обставин цієї окупації скріпився автономістичний і окремішно державний момент на Укра-

[1]) Hurwicz, op. cit. ст. 76-93.
[2]) Elias Hurwicz, Geschichte der jüngsten russischen Revolution. Berlin (1922), ст. 166-177.
[3]) Hurwicz, Gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 33-57, 94-121

їні, але й теж і на Донщині, надзвичайно, і тут, на українському ґрунті, в Гетьманщині знайшла тепер контрреволюція ту свою форму, в якій — якщо взагалі то було можливим — вона могла перемогти московський большевизм.

Большевизм був велитенським масовим рухом і ця активізація народніх мас робила неможливим, щоб большевицьку революцію з року 1917 1918 можна було здавити самими лиш засобами механічної сили старої і до того тепер дуже поторощеної російської державної машинерії, як це вдалося було з революцією з 1905-ого року. Большевицькій ідеї необхідно було протиставити якусь іншу, яка в рівній мірі годилася до того, щоб ззхопити уяву й душу народніх мас. Такої ідеї царська Росія не мала. Але передбольшевицький розвиток із 1917 ого року сам створив один засіб проти большевизму, а тим засобом було: викликання відборони проти большевицького наступу під гаслом зберегти самовизначення народів і провінцій Росії перед московським централізмом. Колиб перемогла ця тенденція спершу в поодиноких провінціях колишньої Російської Імперії — як ось передоввім на Україні, на Донщині і в Сибірі — то большевизм був-би поцілений у сам центр своєї життєвої сили, а саме в свою експансивну здібність, і ціла його ідеольоґічна основа, а саме що він є покликаний до того, щоб висвободити цілий світ від соціяльного рабства, переміниласяб у бліду фразу, а його круг ділання обмеживсяб виключно на Москву й Петроград. Тоді булоб легкою річчю його в Московщині задушити.

Отже по „всеросійськи" настроєна контрреволюція не повиннаб була перешкоджувати виконуванню самовизначення поодиноких народів і провінцій колишньої Росії, щоб це самовизначення приняло такі форми, яких отсі провінції самі бажали: тут форму союзних між собою, але зрештою самостійних національних держав, як ось Україна, там знов форму тимчасових федерацій кількох провінцій як провізорію до часу, поки большевизм не буде знищений у Московщині і федеративнй принцип не зможе поширитися на цілу Російську Імперію, як цього бажали Кубанські Козаки, пропонуючи тимчасове державне обєднання Кубанських і Донських Козаків з Кавказькими народами в „південно-східній федерації козацьких країн (Кубанська, Донська й Терська область), гірських племен Кавказу і вільних степових народів", — яка то пропозиція дійсно й знайшла була відгомін у всіх цих провінціях*).

Вже була звернена увага на те, що всі ці автономічні рухи включно з українським як наймогутнішим між ними всіми, не розпоряджали такими інтелектуальними, державно-орґанізаційними силами, якіб вистарчали на те, щоб оті провінції, здані лиш на себе самих, змогли встоятися перед большевизмом. Навпаки, вишколення й рутина були цілком на боці „всеросійського" реакційного табору. Отже якщоб отой табор прилучився був зі соїми інтелектуальними прикметами до справи реґіональних державних творів, то тоді одержаліб народні сили немосковських національних, згл. великоруських реґіонально-автономістичних рухів міцну будову, міцні внутрішні вязання, які дуже добре моглиб устоятися перед большевизмом. Але якщо навпаки „всеросійська" реакція до тієї справи не прилучилася, якщо вона в добавок ще й звертилася проти неї таксамо як і проти большевизму — то тоді большевизм ставав сильнішим від своїх ворогуючих між собою противників, і тоді ніщо не могло врятувати країн колишньої Російської Імперії разом з усією „всеросійською" реакцією і з цілою східньоевропейською контрреволюцією з одного боку, а з другого разом з усіми сепаратистичними національними рухами перед тим, щоб отсих країн не приборкала влада совітів. Як передтим большевики виставляли себе підчас боротьби проти Тимчасового Уряду за рішучих борців за „необмежене право народів Росії на самовизначення включно з відділенням", а це в значній мірі уможливило їм їхню побіду над Керенським, так мусіла тепер „всеросійська" реакція обернути цей дрючок другим боком проти большевиків. Як большевики щойно після своєї побіди над Тимчасовим Урядом узялися за приборкання отого „права на самовизначення", так повиннаб теж і „всеросійська" реакція, якщоб вона зберегла в глибині свого серця „неділиму Росію", взятися аж після закінченого знищення большевизму в Москві й Петрограді за завдання привести більшість новоповсталих національних держав і автономних областей назад у якийсь більше чи менше тісний державний звязок з Московщиною. Але змагати до обидвох

Памятник на могилі 23 козаків поляглих за Волю і Незалежність України в лютім 1919 р. в місточку Костополі на Волині.

*) Hurwicz: Gesch. d. russ. Bürgerkrieges, ст. 30-43, 102-121, 213-219.

цих річей нараз було нещастям, і вже з гори треба було собі сказати, що часи такої державної єдности, яка була в старій царській Росії, безповоротно минули і що треба булоб як з перемоги російської державної ідеї раділи, колиб із цілковитого упадку й розгрому воскресла вкінці кінців колись хоч-би лиш якась федерація або й навіть якийсь тісною військовою й закордонно-політичною спілкою держаний у купі **союз держав**.

Три країни заступали від травня 1918 цю форму контрреволюції: **Гетьманська Україна** як з національного боку українська, а з соціяльного і внутрішно-політичного боку **консервативна держава**, **Донщина** під проводом ґенерала **Краснова** як — відповідно до своєї територіяльної своєрідности — станова, козацькі привілеї зберігаюча, з внутрішно-політичного боку реакційна держава, і **Сибір** — зновуж згідно зі своєю своєрідністю — як демократична держава. Вже ця ріжноманітність форм, у яких мусіла бути ведена боротьба проти большевизму, щоб перемогти, показує, як мало міг упоратися з большевизмом якийсь загальний „всеросійський" рецепт „спасення Росії" і якої великої політичної гнучкости треба було по стороні „всеросійської" реакції, щоб стануги на чолі всієї цієї боротьби і довести її до побідного кінця.

Але ця реакція була з духового й політичного боку вже мертва, з таким ґенієм як **Лєнін**, вона мірятися не могла. „Всеросійська" реакція мала в 1918-ому році до вибору: або взятися за відбудову російської державної єдности як за свою найближчу, актуальну ціль — а тоді поставити себе до розпорядження большевизмові, — або спасти соціяльну і культурну традицію перед загином у большевизмі — тоді поставити себе на службу немосковських національно - державних творів і великоруських територіяльних автономізмів, впливаючи на те, щоб між ними всіми повстав тісний союз на знищення большевизму в Московщині і відкладаючи перемінення цього союзу в якусь таку чи іншу російську державну єдність на пізніші ліпші часи. Тимчасом ота „російська" реакція не вибрала — поминаючи ту меншу її частину, особливо вищих військових старшин, які прилучилися були до большевиків, — ні цього ні другого. Рішення впало на Україні. Інтелектуальні сили „всеросійської" реакції не мали ніякої можливости приступити до українського національного руху, як довго цей рух керувався чудацькою мішаниною крикливого українського націоналізму і фантастичної соціяльно - революційної ідеольоґії, як довго ці сумнівні вартости були репрезентовані „Центральною Радою". Аджеж „Центральна Рада" відсувала на бік навіть своїх власних поміркованих, не то що консервативних земляків. Але після того як 29 квітня 1918 прийшла до керми Гетьманщина, отворили консервативні вже тепер керманичі української національної долі „общеросам" вільний доступ до української державної служби в тій виразній свідомости, що власної української, з політичного боку вишколеної верстви не вистарчало, щоб заснувати якусь державу. Цим і покористувалася теж „всеросійська" реакція з усіх сил, але не на те, щоб забезпечити перед новою потопою большевизму цю гостинну державу, яка приймала реакційних утікачів з цілої Московщини. Виходячи з неоправданої аксіоми, що большевизм ніяким чином не зможе довго ще втриматися в Москві, тільки мусить начеб-то автоматично, сам від себе, пропасти вже в найближчому часі і що він погребає під своїми руїнами ще й демократичні і ліберальні уподобання, ця реакція вважала навпаки, що вже прийшов час узятися за негайну реставрацію царської Росії одними тільки „всеросійськими" реакційними силами і при тому за одним замахом зломити карк не лиш большевизмові й демократії, а ще й немосковським національним рухам, таким як ось нпр. український. Вона почувалася — з повним правом — з інтелектуального боку богато вищою від Українців, вона була теж певна своєї власної економічної потуги після реставраційних актів Гетьманщини. Нажаль вона забувала в своїй зарозумілости, що вона уявляла з себе „ґенералів без війська", що вона на мала під собою ніяких фундаментів народньої сили, підчас того як півінтеліґентна наддніпрянська „пайдократія" мала під своїми наказами людський резервуар рушивших у політичному відношенню вже з місця міліонових мас. Замісць щоб Україні робити такі прислуги, які нпр. Галичина завдячувала ґенералові **Грекову**, покористувалася тепер „всеросійська" реакція Гетьманською державою, щоб по змозі як найшвидше, по змогі таки негайно, покінчити з окремішним істнуванням цієї держави, щоби в цілости відреставрувати під українським державним прапором не лиш правний і соціяльний стан і адміністративну практику старої царської Росії, але й навіть сам український національний рух спиняти й давити і щоби від часу вибуху революції з 1917-ого року вже в дуже значній мірі здійснене зукраїнщення державної адміністрації знову знести та знову відновити русифікаційну систему, з якої найбільше обурювала українське національне почуття реституція російської урядової мови поруч із українською. Це правда, що наддніпрянська революційна опозиція на підложу майже цілковитого браку якогось консервативного табору в українськім національнім русі все більше заганяла Гетьманщину на нещастя України в руки цієї безтактовної, визиваючої „всеросійської" реакції, так що вина за пізнішу остаточну русифікацію Гетьманщини включно з її всеросійським федеративним актом з 15 листопада 1918 лягала на саме таки українське громадянство. Але годиться показати теж і відворотну сторону цього процесу, а саме, що ота опозиція ніколи не стала булаб такою гострою, колиб Українці не мали в Гетьманській державі на кожному кроці тисячних доказів того, що значно переважаюча частина занятих на українській державній службі „общеросів" явно й славно допускалася державної зради й приготовляла реакційно-російський переворот, щоб Україну перемінити ще раз у „малоросійські", „південно-західно-російські", „південно - російські" й „новоросійські" ґенерал - ґубернаторства.

Докінчення буде.

На „Ковбасі“

Оповідання Кубанця. Написав: *С. Ф. Лантух.*

Набридло оце нам зі сотником у пластунах служити — все бігаємо понад фронтом, як собачі сини, повисовувавши язики: де ото значить „крупа“ солдацька перед австріяком не встоїть та тікає, так нас і ганяють, оті дірки затуляти. Та і побили нашого брата пластуна вже багато, мало хто з чинної служби остався, все більше вільготні у „батільоні“ та і димарів[1]) нам попідсипували чимало, зі старшин у всьому батільоні тільки ото наш сотник зостався від початку війни невбитий і непоранений. Дивуються всі хлопці, чому це так, одні кажуть, що він таке слово знає, другі, що його заговорили проти кулі, як ще на службу йшов, бо в його батько і дід із старих пластунів ще запорожських характерників[2]) слово таке знали, ну а хто каже, що його, як народився, у вовчій крові скупали... Ну, та сотникові що, коли він заговорений, та і залізе зі своїми кулеметами у нори, що в піску по Галичині ми повидовбували, та й сидить собі там як у Христа за пазухою. Хоч воно у Німців таке чортове заведення, що по кожному кулемету з артилєрії бють від ранку аж до ночі, але йому байдуже. Та в сотника, якщо і попадуть, так йому і горя мало — вбють та й кришка, а от мені! по мойому денщичому положенію...

Чи то ви думаєте, що денщича служба на війні, так то вже така добряча, як у мирний час за Кавказом? Е, ні, то є така проклята служба, хай вона вам сказиться, що я її і ворогові свойому не побажаю. Сидиш собі ото далеченько, спокійненько при обозі, а тут тобі і кричать: — неси господам ахвицерам обідати до окопів. І чи ти хочеш, чи не хочеш, але збирайся і йди... Вони то що, у своїх окопах на все звикли, а ти тут, як йдеш, то такого страху наберешся, чи вбють чи ні, але налякають до смерти.

Я бачте, хоч і учебну команду ще перед війною скінчив, а все ж у денщики подався, думав, що тут спокійнісенько і службу скінчу, а за личками, хрестами та медалями я не ганявся. Чи отого серебряного дістанеш чи не дістанеш, а що деревянного, так то найскоріше.

Ну, та на наше щастя прийшов до батільону телеґрам зі Ставки — чи не хоче хто з господ старшин у школу їхати, літать вчиться; я як почув про це в обозі, так аж затрясся од радости, побіг зараз до сотника в окопи та й кажу: „Ваше Благородіє, пишіться у ту авіяцію, вам все одно де помирати, чи тут вас вбють на землі, чи з гори об землю вбєтеся, а мені там буде спокійніше, кажуть, що до їхнього обозу і чамайданами не дістати, та знов таки і в Пітірбурзі погуляємо, бо ми ще з вами досі і у одпуск не спромоглися“.

Сотник ото і зголосився, бо йому й самому набридло, що після кожного бою, по всій бриґаді питають, чи не вбили ще його, наче ото так би і мусіло бути — його черга прийшла.

Подав ото сотник рапорт начальству, а так місяців через три і прийшла телеґрама — їхать нам до Петрограду на якесь Волкове поле в школу. Як не лаявся новий командир наш, полковник Гетьман, а пустив нас. Не хотілося йому, бачте, щоб сотник зверху вбився, бо він з сотником ще до війни у батільоні чорт зна кілько бурдюків вина попили, та і з сотниковим батьком покійником приятелем був, і хреста білого обіцяв нам, щоб ми осталися. Ну, а ми все ж таки поїхали.

Приїхали, та днів з пять так гуляли, що і Пітера не бачили, а потім почали вчитися — сотник літати, а я — на гармонію грать.

Та і життя ж нам було у Петербурзі! Як сир у маслі каталися — сотник поміж панночками, а я поміж кухарочками, бо вони на черкеску та на хрести та медалі як мухи на мед липли. Я хоч і хрестів не мав, але медалей було в мене багато і за 300-ліття царського дому і за мобілізацію, як з сотником коней у Душеті приймали і за усердіє дві, одним словом герой та й годі і знов таки прямо з фронту, було чого набрехати.

Лише з тією школою щось воно не так вийшло, як спочатку казали. Обдурили ото мене — у телеґрамах. Писали авіяція, а на Волковому полі вона обявилася не авіяційною, а „ковбасною“, де значить, на „ковбасах“[1]) літають. Та ще на моє нещастя ота літаюча ковбаса, до якої ми були приписані, переломилася, так на нашу долю і осталися лише ті, що на мотузках теліпаються. І чому в нас така невдача пригодилася, не зрозумію — по полоненому німецькому „Чипиліну“ робили наші свого „Ґіґанта“, все те саме давали, що і Німці, ще краще і сильніше, а він отой „Ґіґант“ ще передтим як літать, взяв та на двоє й переломився.

Ви ж були на австрійському або ґерманському фронті і бачили, як ото цілий фронт „ковбасами“ обсажений, що на дротовому канатику висять та на все дивляться. А як отака чортяка де що і побачить, то зараз туди ворог з гармати і плюнеть. Так і ховайся од неї клятої. Так ото саме на таку ковбасу і нас з сотником прикомандирували.

Як сотник на ту „ковбасу“ вивчився і прийшла черга вакaнції брати, хто куди хоче, то сотникові нашому, що одним з перших скінчив школу, і очі розбіглися, якуб ото вакaнцію взяти. Та й взяв, лихо його дідові помершому, у морську, бо каже їздитимем на броненосцях та крейсарях та по морю, бодай їм усім потопитися.

„Не було бабі клопоту, так купила порося“, так і мені ото скоїлося; думав собі до кінця войни далеченько од фронту у обозі одпочивати, аж воно сотник наш здурів. Дарма що на горі вбити можуть так ще і в морі топитися задумав. Ну, та йому одне, де помирати, але мені як?! Пропадеш ні за цапову душу!

Ото того літа послали нас плавать по морю та ще по Балтийському, де самі Німці плавають, от я там жаху набрався, все боявся, що втоплять нас підводні лодки, бо вони за нами, як щука за карасем ганялися. Та про це я якось в другий раз роскажу, а як літо скінчилось і морозить почало, привезли нас на берег, висадили та й кажуть, щоб морська ковбаса під Риґу йшла на суходол воювати.

[1]) Козаків, які передтим не служили.

[2]) Знахорів-чародійників.

[1]) „Ковбаса“, жартоблива назва привязного змійкового бальона.

Ну, щож його робить, дали нам коней більш чим девяносто і поїхала наша оця морська ковбасна кавалерія на позицію становитися. Ви, кажуть, морські, так ми вас біля моря і поставимо, і поставили, хай їм сказиться, на болоті, на бугрі піщаному, там такі страшні болота були, як ото наші на Чорноморії, лише без очерету, та торфяні, усі трясуться.

Стали ото ми на такому острові маленькому поміж Риґою та Митавою. Спереду Німці, а ззаду море, а по болоті дощані дороги понастилані — якщо коли тікати, то лише по їх, і нема куди сховатися, бо по дорозі все видно, а піску не багато.

І почали наші Німця дратувать, надули ґазом ковбасу і почали її в гору піднимать, а вона така клята велика, як у нашого попа в станиці хата в два поверхи, а як запустять її під небо на верству заввишки, так такою маленькою здається, як і справжня ковбаса. Під тією ковбасою на пяти мотузках, так як пальчик нашої попівської бочки завтовшки, висить кошілка, з очерету сплетена, за кільце підвішена, а в ту кошілку сотник влізе, або сам або з кимсь, піску в мішках набере та і сидить там як куриця на яйцях цілісенький день — все на Німців дивиться і за ними доглядає, а вони у його, каже, видно як на долоні. Як побачить, що вони щось ворушаться, так він звідти зараз по телефону на батарею, батарея бє, а сотник каже куди. Отак ми Німця почали оріхами годувати.

Та вона Німцева бісова душа надоумилася: підвезла тяжку батарею, та як ми не висимо, то і починає гатити по нашому островку, все хоче ковбасу розбити. Ну, тоді вже ми як блохи в штанях, з одного кінця на другий стрибаємо, бо кудиж втечеш на болоті! Та добре, коли ще Німцеві аероплян не пособляє, то тоді хоч сотник Німця обдурить: ковбасу так поставить, що усі його стрільна в болото йдуть, а ми по ямках поховаємося. А коли вже і аероплян прилетить, так тоді, крий Боже, нема куди дітися, і зверху бє, і з низу видовбує, і з кулемета строчить, і бомби кидає і якоюсь водою поливає, що як на щось впаде, так воно і горить. Скільки разів нам торф по вітру запалювали, щоб ми погоріли, а нашому боцманові ніс і бороду опекли. От коли у нас буває катавасія! Так я тоді у свою землянку залізу та все „живий в помощі вишнього“ читаю, бо бабушка казали, що як цю псальму читаєш, то в тебе ніколи ні куля ні стрільно не попаде.

Скілько ото мене сотник не звав з собою у кошілку: Лізь, каже, Мишка, на Німця подивитися. Але я ні, не обдуриш, думаю; хай вам біс з тією подивлиною: чи я здурів чи що, що під небеса на таку рахубу залізу. Не було в мене віри у ковбасу.

— Ні, — кажу, — Ваше Благородіє, я і тут на землі багато жаху оббираюся, щоб ще туди на небо лізти... яж на це не присягав, та і грошей за це мені не платять. Я і тепер каюся, що ми з дуру ото з вами з пластунів сюди приїхали та щеб хоч до простої суходольної, а то ще і до морської ковбаси попали.

А всеж таки чорти мене на неї всадили і от як воно скоїлось. Надумав ото наш командир армії, болгарський, кажуть, ґенерал був, кажись Рудько Дмитрий, Німцеві на Щедрий Вечір кутю до гори ногами перевернуть. Приготовив військо на атаку і приказав усій артилєрії з ночі бить, а нашій „ковбасі“ дивиться, як то воно допадає.

— Погано, — каже сотник, — вітер такий, що не сміємо запускати, але нічого робити — война є война... Поліз він сам у сапетку, щоб коли вже що лучиться, так хоч іншу душу не загубить і щоб молоді старшини не казали, що їх на смерть посилає, а сам не лізе.

Мотало там його годин зо три, аж зовсім замотало — увесь глухий зліз. Ледве на ногах держався, так його закрутило. Каже, що наша артилєрія вчисто рознесла німецькі окопи, а піхота прорвала фронту під Шлоком і на Митаву продвигається, Німця жене.

Загорілося і мені хоч раз подивитися, як це Німці перед нашими втікають, бо то все наші солдати од них тікали. Воно-б я мабуть і в жисть на таку штуку не поліз, але якраз на Новий Рік сотник пообіцяли мене до дому одпустити, а знаю, що всі розпитуватимуть і баби і козаки і дівчата, як воно на морях та на воздухах служиться, та чи літав я коли, а чи ні. А я-ж парубок був, женитисяб треба, а хтож захоче за такого кухонного вояку йти, коли признаюся. Колиб може і збрехав чого, так чи повірять? А воно як на нещастя і вітер начеб то втихомирився, коли сонце зійшло і пригріло, та не на море, а по нашій фронті обернувся.

От і попросився я у сотника на свою бідну душу.

— Тю на тебе! здивувався він моїй сміливости, — але нічого, пустив.

Видрапався я ото через край сапетки та сів там на дні, залізли ще туди наші морські хорунжий та прапорщик, що приїхав, хват такий, Нормак зовуть. Я аж перелякався, що на ті пять мотузків трьох нас повісили та ще піску пудів з чотири в мішках поклали за баляст, щоб рівновага була у сапетці на вітрі.

Запустили ото нас під самі хмари і поки ми в гору йшли, то ще нічого було. Я все на дні сидів та за стінки держався, так вже боязко було. А вонож все очеретяне, гнеться та тріщить, так і дивись, що провалиться. Вилізли ми так поменш як на версту, та і стали.

— Вилазь, — кажуть, — Мишка, та дивись, все видно як на долоні.

Глянув я через борт сапетки та й зомлів увесь, держусь за його, а в самого і піджилки трясуться: з заду море — кінця краю не видно, а з переду курить все, димом затягнулося, а вітер як скажений, свистить так, що аж жах бере і нічого не розберу під нами, що своє, що німецьке.

Дивлюсь я наперед тай питаю — деж тото Німці тікають.

— А от дивись — кажуть, та мені під ноги вказують. А там воно як плугом борозни понаорано — окопи їхні і зовсім там ніхто не тікає, бо миж під Олаєм стояли, а розбили їх правіше під Шлоком.

Тут як загула, як заревіла наша артилєрія: по землі самі чорні фонтали бють, а над нею, під нами, білі хмаринки плавають — то ґранатом Німця видовбують з окопу, а потім шрапнелем як горохом з гори посівають, начеб то як хлопці у нас на Новий Рік поздравляють.

От здорово бють, аж мені полекшало, якось і на серці спокійніше стало. Та знов таки мені і роботу дали.

— Слухай — кажуть, — як до телєфону зватимуть, та на вітромір дивись — як швидче за 16 метрів на секунду буде, так скажи, — а самі старшини все на Німців дивляться, рисують на карту та на батареї наші командують.

Аж от і нам у телєфон загуло – пу-пу-пу — Корзина? — питають.

— Єсть корзина, — одвічаю.

— Німецькі аеропляни летять. Спускаємо, — кажуть нам. А воно, бачте, як ото наші Німців роздратували, так з них як з восиного гнізда аеропляни полетіли і прямо на „ковбасу," щоб ото „око" всевидюще збити.

Не встигли нас і до половини стягнуть, як вони вже тут були і почалося настояще світопреставленіє — один вдарив по нас з кулемета та розривними кулями, тими що запалюють; розбив нам телефон в сапетці, перебив нам одно вітрило, яким як крилом „ковбаса" рівно плавала; цей хоче нас запалити, а другий почав бомбами по лебедці гатить, щоб її розбить та команду розігнать.

Сорок пять хлопців долі ухватилися за лямки, до яких причеплено до стального канату блок великий, та бігом по болоту, по вітру, як ушкварять, щоби нас скоріше до землі стягти, а Німець по них з кулемета та з кулемета... Впадуть вони у сніг, скочуть та знов бігом, а він — по сапетці! Автомобиль пихтить, перериваеться, нас витягає, а бомби навколо його і хлопців стовпи чорні піднимають, зовсім так, як у нас під майкопом, коли в Апшеронці нафта з землі забила. А над нами все небо як баранцями вкрито — свої батареї садять по аеропляних, а черепя нам же на голову сипляться.

І од своїх і од чужих — однако горе...

Я по сапетці і туди і сюди кидаюся — на який бік летить, так я на другий притуляюся та мішком морду затуляю, може хоч піску не пробє і вже ані хреститися ані молитися не можу.

А ці летуни як причепилися, так нізащо і не одстають, по них вже і обозні з рушниць палять, і наших чотири кулемети бють, а їм хоч би що, як кобелі на собачій сватьбі біля сучки, так і вони біля нас крутяться, все збить „ковбасу" намагаються.

А як наша „ковбаса" сажень на сто над землею приспустилася, почала ще німецька шостидюймовка по нас бить. Мати свята Богородице! Летить, гуде, наче поїзд йде; а як вдарить у болото, так звідти такий фонтал багна та торфу летить, як наша дзвіниця заввишки і завдовшки

Я все вгинався та вгинався, щоб отим стрільном по мені не зачепило, та й добре зробив, що за борт сховався - щеб трошки, так зовсім би голову обірвало а то тільки в рот та в ніс і в вічи стільки болота набило, що ледве не задушився, усе кашляв та плював та обирався.

З годину а то і більше отак нас частували Німці, по случаю великого свята, аж потім таки полетіли до дому, а нас знов на гору пустили, щоб шостидюймовку налякати, хоч ми з підірваним вітрилом, як качка з підбитим крилом, по вітру шкандибали.

Бачив я, голуби мої, на війні всякі страховища, але у такому ще не приходилося бути. Думав, що од мене нічого вже не останеться, одні клаптики на землю полетять, не буде кому до дому у одпуск їхати, з переляку і молитви усі поперезабував, лише зубами клацав, та так мені жарко було, що піт на морозі по мені лився і стрижене волосся на голові так стирчало, що аж шапка сама злізла.

Так от поїхали ми ото знов на гору, а мені знов таки приказали за вітром поки що доглядать.

Подивлюся я ото на вітряну мелничку — коліщатка крутяться, а стрілка то підскочить, то впаде, та все то 16 то 14, самий край значить; аж от од разу як рване, як смикне, аж на 24 хватило, я тільки мильк, аж воно наш хвіст обірвався і бильк — понісся по вітру долі. А тут і вітер якось перемінився — раніше на море був, потім по фронті, а тепер на вкосяк через нашу позицію та до Німців. І тоді було погано і тепер не краще.

Бачили ви ото, коли хлопчата змія по вітру запускають, а в його хвіст одірветься і як то він починає козирять? Так ото саме так закозиряла і наша „ковбаса", як у неї хвіст обірвався — Як понесеться до землі носом, аж у мене душа у валянки сховалася: ну що, як вдариться об землю і ми з нею? Ухватилися всі за борти та за мотузки, на яких сапетка висіла, от, от з неї витрусимося. А він ще, прапорщик, жартує:

— Хватайся, — кричить, — Мишка, за землю, як впадеш.

Йому, чортові, все до жарту, а ти тут всіх святих поминаєш та одходну молитву собі читаєш.

А вона бісова невіра з пів верстви летіла, а потім стала та як зірветься на гору турманом, як голуб, а згори знов у низ та у бік, і почала виписувать вісімки так з пів верстви завдовшки і стільки завширшки, та швидко прешвидко.

Я вже сів на дно, заплющив очі та й сиджу, не тріпаюсь, душі в мене нема, хай вже хоч не видно буде, звідки смерть прийде. Та де там, хіба всидиш! Як ото понесло нас на гору, так в мене від серця під глотку усі галушки, що зранку поснідав, підступили — з душі рве та тягне, ледве встиг я голову за борт вихилити, щоб не тут викинути.

Старшини, хоч і перелякалися, але додолу дивляться, кричать, що нас до землі притягають, мовляв, швидко наші страсті скінчаться. Але де тут!

Воно знов як рване, рване. І то свистіло та гуло, а тепер этихло все, не колихнеться, начеб то і вітру немає.

— Обірвалися! кричить хорунжий. — На Німців несе! Мишка, ґаз випускай!

А сам до висотоміру дивиться.

— 800, 1000, 1200, — кричить він і дивиться, як ота машина вказує стрілкою та метри записує, як нас на гору тягне.

Вчепилися ми з Нормаком за той канат, що до носового клапану веде, яким лишній ґаз випускають, а хорунжий, який в одно кричав: 1300, 1400 метрів, почав тепер на низ кричати: 1200, 1000, 800!

Отож воно, бачте, як ґазу поменшало, то ми пішли камінюкою на землю.

— Баляст, кидай, чортова душа! — загримів хорунжий на мене. Я з переляку зачіпив мішок з піском та й шмякнув його за борт, нічого не бачучи, бо вже в мене і очі на лоб з переляку повилазили.

Понеслася наша „ковбаса" далі вже нижче, аж на конюшнях наших кінець канату, що по землі волочився, за сосну зачепився. Тут з обозу люде наскочили і вмить його закрутили, думали, що не обірветься; та воно і справді не обірвалося, бо морський вузол не з таких, щоб попустить, але і наша „ковбаса" не така вже собі слабенька. — По вітру витяглася та ту сосну хитнула разів пяток, смикнула добренько та так з корінням і витягла. І пішла отака мітла підмітать по дорозі. За все, за що не зачепиться, то й мете — усі телефони позбирала: і польові і стовбові поперервало, бричку з парою коней перекинуло. Все тікало перед нею. Вкінці як верстви з дві пробігла, за стріху шинку зачепилася, в якому штаб артилерії нашої стояв.

Тут вже всі побачили, що щось таке не ладне

з „ковбасою“ скоїлося, з усіх боків побігли люде і пішки і верхи; за ними сотник з командою на двох автомобілях женеться, за людьми собаки полкові і батальонні скавчать та несуться. Багато ще і не знають — чи то наша „ковбаса“ летить, а чи німецька, бож флагу не видно, а поміток немає.

Та як ото я пужнув мішок зверху на землю, то оті дурні обозні та санітарія різна, над якими його викинув, за Німця нас і взяли. — „Чипилин“, — кричать, — прилетів та остановився, лазарети і обози побє начисто.

Мішок летить додолу і світиться як ґранат, бо він таки важкенький на двацять кіль був, а вони кричать:

— Німець бомбу кидає!

Він як вдарить по болоту! Пробив лед, а грязюка як бризне стовбом, ну справді як бомба з аеропляну.

Як залопотіли тоді по нас з рушниць оті обозні дурні. Хорунжий бачить, що діло погано, а ми ще і швидко додолу несемся — вже 700 і 600 метрів — побють нас начисто своїж, або об землю розібємся.

— Сип другий! — кричить він до мене. Я за другий та знов його за борт, а він по болоту як друга бомба. А тут ще „ковбаса“ цілий угол зі стріхи шинку обвалила та понеслася далі начеб то тікає. Добре, що хоч мітлу на стрісі поломала. А по нас все бють, та бють...

— Та не цілий — загримів на мене хорунжий, — — людей побєш! Висипай з мішка!

А ми ще як на гріх все не можемо задержатися, все додолу несемося, стільки ґазу зза гаряча перепустили.

Схопив я мішка за вуха тай витрусив увесь за борт. А пісок весь у грудочки змерзся і ті грудочки по болоту та по дощатій дорозі так, як оріхи заторохкотіли. До того пилюка по небі понеслася — начеб то шрапнель розірвався.

— Шрапнелью стріляє! — кричать в долині, та всі за рушниці та по нас, а тут ще на гріх ми над резервами четвертий мішок викинули.

Ну прямо край нам прийшов, з усіх боків почалась по нас стрільба. — Два мотузки, на яких ми висіли, нам перебили, вітрачок розбили, мені кожух пробили. Я вже як мертвий сидів і на землю не дивився, а тут ще і артилєрія почала по нас бити, не розбереш, чи своя, чи німецька, бо все вже у нас і в очах та голові поплуталося.

Та на щастя ми над великим лісом опинилися, от от за дерева зачепимося.

— Кидай кожух! — кричить на мене хорунжий. І жалко мені кожуха, такий добрий, пластунський був, всю службу і войну зо мною проходив і не такий як ото солдацький, кургузий та смердючий, з песячої вовни, а наш справжній баранячий, чорноморський, хунтів з двацять тяг. Ну та робить нічого, така вже ото „ковбасна“ дисципліна, що як в сапетці сидиш, то мусиш всього слухати, колиб тобі приказали, то і сам з неї за борт скакать мусиш.

Стяг я кожуха, трохи не плакав, і пухнув його за борта, лише рукавами замахав, як людина полетів, сердега. А на „ковбасі“ і полекшало — враз догори потягнуло. Так отой мій кожух заважив. Треба було його спочатку і кидать, щоб ото піском на себе тієї напасти не наводить.

Пронеслися ми ще трошки над лісом, якось стрільба по нас стихла і „ковбаса“ почала сама додолу осідати, хорунжий побачив це і кричить:

— Тягни розривну линву! — цебто рви саму „ковбасу“, бо як за розривну потягнеш, то одірвеш шматок, ґаз вискочить і сапетка впаде на землю, коли близько від неї сідать приходиться; ну а ми хоч не на землю, а на ліс — та то все одно, бо нам край, нікуди дітися.

Почепилися ми в трьох за розривну, вирвали клапоть і впали на верховіття, а там такі височенні сосни та ялини були, що з них на кораблі машти робили.

Розкинулася наша „ковбаса“, вже без духа, по деревах, а сапетка висить поміж ними на мотузках, на бік нахилилася. Тихо, тихо в лісі, начеб то і душі живої не було там, і не знаємо, кудиж це ми там залетіли — чи у своїх чи у чужих.

Сидимо і сумуємо. — Ну, — каже прапорщик, — полізу я подивитися, а ви тут підождіть, бо все одно не будемо як зозуля на гилці сидіти. Спустили ми його по канаті з сапетки додолу на землю. Взяв він рушницю в руки тай крадеться на поляну, що близенько була, а з другого боку за кущами якісь люде поховалися з рушницями і підглядають за ним.

Сховався і прапорщик, як їх побачив, не знає, чи свої чи чужі. Аж звідти:

— Здавайся! Клята німчура! — кричать.

— Тю, мать вашу бабушка робила! загнув він їм на одвіт, а сам немов знов народився.

— Та ви свої? — питають.

— Авже ж.

— А ми думали, що Німці, та все по вас били.

— Ну та добре, що ні одного не влучили — відповідає.

— А деж той, що з сапетки у ліс стрибнув?

Тут і сотник з хлопцями на автомобилях пригнався, всі замазані та задихані, а за ними народу з усіх боків сила, що за ними все гналися, як собаки за тим, хто по вулиці біжить.

Стягли ми „ковбасу“, обдивилися, і щож ви думаєте: — сімдесять сім дірок в ній було з куль та чотири від шрапнелів.

А тут дивлюся і мій кожух з лісу несуть.

Прийшли ми до дому, а там вже хлопці на ранок другу „ковбасу“ для Німців на розговіння приготовляють. І кутя готова і узвару наварили, тільки моє тісто, що на пиріжки замісив, перекисло, так без них і повечеряли.

А незабаром Бог на Німцеві помстився — якраз на Голодну Кутю наш німецький сусід, що напроти нас на „ковбасі“ висів, обірвався, та до нас прямо і полетів; лише вони сови невіри з сапетки повистрибували ще раніше, бо в Німця туди вже з парашютами за плечима сідали, на случай усякого нещастя. То їм то добре було стрибати, а ми замісць парашютів — з Миколою угодником, по пластунському садовилися, а „ковбаса“ їхня до нас прилетіла і в морі втопилася. —

Так я вже і заклявся і заприсягався, що і сам з роду вже на „ковбасу“ не полізу і своїм дітям і внукам накажу — краще цілий вік у пластунах служить і Бога хвалить, а з цією чортякою ніякого діла не мати.

Сторінка з історії визвольної боротьби

(Памяти ґенералів Гандзюка і Сафоніва).

Написав підполк. *Михайло Середа.*

I.

Ґенерал-ляйтнант Скоропадський, українізуючи 34 арм. корпус, мав під рукою командний склад, котрий з честю виконав завдання, що їх доручила майбутньому гетьманові Центральна Рада.

Його начальник штабу ґенерал-хорунжий Сафонів, старшина з певним бойовим стажем, орґанізаторським і адміністративним хистом, людина незвичайної енерґії, направду був правою рукою Скоропадського в справі українізації корпусу. Своїм зовнішним виглядом і національним походженням він належав до джентельменів, про котрих говориться в пісні — „Тула родіна моя"; однак відважною працею і смертю мученика він набув святі права, аби бути занесеним на сторінки нашої визвольної історії.

Комендант 104 дивізії 34 корп. Ґенерал-хорунжий Гандзюк був правдивим сином українського народу. Коли він зодяг на себе кожух і смушеву шапку, а в руки брав свою грубезну грушеву палицю, стрічні селяни питали його: — Куди це ви, дядьку, чимчикуєте з такою палицею? Чи на медведя, чи на вовка?

З ліва сидять: ґен. Никонів, кмдт. полку 34 корпусу ґен. Скоропадського, і ґенер. Омелянович Павленко.

Народився він на Поділлю в с. Лозова, де його батько був священиком. Мав невеличку військову освіту, але зате солідний військовий досвід, знання козацької душі і незломну любов до Батьківщини. Він до кінця свого життя вірив у перемогу нації і в розпучливі часи, коли старшина зневірювалась у своїх силах, казав:

„Не забувайте, що ми лише аванґард, за нами — головна ударна сила, 30-ти міліоновий український нарід".

Його любили і вірили йому і старшина, і козацтво, і полкові та дивізійні ради. Розмовляв він не книжною, а чисто народньою мовою, пересипаючи її тим гумором, що належить до вдачі нашого селянина. Одного разу старшина хваснув перед ним, що він з двома звязковими захопив до полону 40 червоноармійців. Ґенерал Гандзюк, навіть не кліпнувши оком, діловито запитав його:

— І що вони зробили з вами?

— А нічого... Ми повтікали, — відповів простодушно старшина.

Начальник штабу Гандзюка ґенерального штабу ґенерал-хорунжий Капустянський — то старшина широкого розмаху і великих проєктів. Дві ворожі сили боролися в ньому: стратеґ борюкався з політичним діячем. Горе було для штабових старшин, коли перемагав політичний діяч; старшини примушені були дискутувати з ґенералом на тему: „Як розвязати земельне питання", або — „Політична ситуація на Заході у звязку з перемогою Денікіна" та т. п.

Ліпші операції, що були переведені корпусом у боротьбі з більшовиками, складені ґенералом Капустянським. Ґенерал Скоропадський, відвідуючи було Центральну Раду, як важку гармату возив зі собою Капустянського. І мав рацію: гострий, їдовитий на язик, Капустянський знав, якою мовою розмовляти і як поводитися чи з тим чи з іншим членом Ц. Ради.

Незалежно від ранґи та посади перебував у корпусі в постаті комісара і уповноваженого від Української Центральної Ради, хорунжий Біденко, свідомий Українець, бувший унтер-офіцер Кавалерґардського полку. — Він прибув до корпусу, як запеклий ворог всього того, що смерділо „Москалями". Високий на зріст, широкий у плечах, стрункий, з похмурим обличчам, здібний промовець — він мав на козаків неабиякий вплив. Перед командним складом, коли в полку або в сотні виникали тертя між старшинами і радами, він виступав у позі біблейного жидівського пророка: вистукуючи вишневим ціпком по підлозі, на знак серіозности менту, і підносячи ліву руку до гори, на знак уваги, він віщував:

— Коли ви не звернете на те і на те уваги, то жадної користи від корпусу для України не буде.

Певно, що Центральна Рада в ті часи мала причини не довіряти ґенералові Скоропадському, і на Біденка були покладені зобовязання стежити за поводженням і діяльністю команданта корпусу. Штаб корпусу, що складався зі старшин монархічного напрямку (Кочубей, Полтавець-Остряниця, Зеленевський) своїми необережними розмовами про поновлення гетьманської влади, завдавав Центральній Раді не мало турбот.

Командантами полків Скоропадський призначив старшин, які до кінця свого життя, або до евакуації за Збруч, не покинули зброї навіть в найжахливіші менти визвольної боротьби. То були: Ґенерал Никонів, на останній посаді командуючий запасовими військами У. Н. Р. Замолоду звався він Курочка, та лихий спокусив його з „Височайшої ласки" перезватися на Никонова. До самої смерти (на еміґрації в Каліші) не любив він слова „курочка", і коли бувало козаки заспівають: „На курочці пірячко рябое" — казав:

— Ото далася в знаки їм курочка... Співалиб краще щось патріотичного, гимн, чи що...

Другий командант полку полковник Масалитинів мав пращура Татарина Масал-Огли. Незадовго до своєї смерти на еміґрації він казав:

— Своєю бойовою працею за визвольні змагання України виправив я помилки своїх прадідів, які добре таки допекли Низовій Запорожській старшині.

Полковник Порохівський і Маєвський, що нині перебувають на чужині, досить відомі з преси нашому суспільству. Корпусним лікарем був д-р Дайн, запеклий націоналіст, енерґійний робітник.

II.

В місяці серпні 1917 року 34-й армейський корпус, згідно з наказом Верховного Головнокомандуючого, покинув позиції і вирушив у глибоке запілля з метою переформування в І-й Український Корпус. Частини технічного призначення залишено на фронті, що свідчить про недовіря, з яким поставилося російське командування до українських формувань. Штаб корпусу розташувався в м. Меджибожі, штаби 104 і 153 дивізій і полки в його околиці.

У перші дні свого переформування корпус мав у свойому складі 45-50% Росіян, для яких українізація так припала до вподоби, як чортові свячена паска. Вони гадали, що справа з українізацією далі теплих побажань і солодких обіцянок не піде. Колиж вони на власні очі зобачили щось противне, то кинулись тікати хто куди. Прохали лише, щоб у відпускних документах не згадували слова „український“. Після демобілізації Росіян до корпусу прибуло поповнення, яке мало в свойому складі виключно український елемент. Хлопці були як хлопці; однак в запіллю, в запасових куріннях, вони встигли таки де-чого перехопити від комуністичних мудрощів.

В куріннях розпочато енерґійну працю, що мала подвійне завдання: 1) військового виховання і 2) піднесення загальної освіти. Щодня верхи на коні простував від полку до полку ґенерал Скоропадський, а за ним маячила кремезна постать ґенерала Гандзюка з грушевою палицею в руках. Місяць, другий — і 34-го корпусу не можна було пізнати: дисціпліна, порядок, національна свідомість, і це в той час, коли за межами корпусу шаліла та кріпла більшовицька заверюха.

В кінці жовтня штаб корпусу одержав наказ від Верховного Командування підготовитися до виступу на фронт. То був час, коли відношення поміж тимчасовим російським урядом і Ґенеральним Секретаріятом набрали гострих форм. Запрошення корпусу на далекий фронт в політичних українських сферах уважали актом, що мав лишити Секретаріят без збройного захисту. Дивізійні і корпусна ради рішуче відмовилися куди небудь виступати без згоди Секретаріяту. Корпус погодився рушити тільки тоді, коли дістав на це згоду від Центральної Ради. 17-го листопада корпус прибув на ст. Деражня, аби вирушити на фронт, маючи заступити 6-й арм. корпус. Однак на фронт, в район м. Збаража, прибула тільки І-ша бриґада І-шої дивізії (був. 104 дивізія). 2-га бриґада невідомо з якої ініціятиви, з Деражні вирушила на Київ і в один лагідний день зявилася in corpore біля Центральної Ради. Її зустріли радісно, подякували і на де-який час розташували в Київі.

Друга дивізія (був. 153) з ріжних причин вагалася з виступом і заманити її на ст. Деражню навіть Скоропадському було не під силу.

І-ша бриґада І-ої дивізії опинилася на роздоріжжі: з одного боку 6-й корпус, що мав в запіллю переформуватися в 2-й Український Корпус, вимагав негайної зміни і загрожував репресіями; з другого боку бриґада не мала можливости заступити своїми силами корпусну ділянку. Положення погіршало, коли бриґада довідалася, що 3-й і 4-й полки слухають в Київі дзвонів св. Софії. Козаки обвинувачували старшин у зраді і голосно, не криючись, натякали їм на ріжні жахливі несподіванки. До всього цього командний склад одержав відомости, що російські частини, які самочинно залишили фронт, загарбали в свої руки стації: Шепетівку, Проскурів, Старо-Константинів, Полонне, Бердичів, руйнуючи залізницю і розганяючи залізничий персонал. Звязок бриґади з Ґенеральним Секретаріятом був втрачений.

— Хай дідько боронить московський фронт, — нарешті заявив ґенерал Гандзюк: — А ми будемо боронити Україну. Він наказав Капустянському скласти в порозумінню з полковими радами проєкт наступу на Київ.

Листопадової ночі в с. Зарудечко, де перебував штаб дивізії, зо всіх його околиць зійшлися члени ради, заховуючись конспіративно. На таємному засіданню ради промовляли Капустянський і Біденко. Ухвалено пересунути бриґаду на Шепетівку-Старо-Константинів, і навязати контакт з Київом. Начальником ударної ґрупи був призначений Капустянський.

3 грудня, в ранці, аванґард під проводом прапорщика Золотаренка, який мав 10 чоловіка і 2 кулемети, вирушив на ст. Шепетівку. Золотаренко мав вдачу князя Святослава: перед кожною стацією попереджував: — Іду на вас! — і додавав: — Веду за собою корпус, везу гармати, кулемети, бомбомети, вогнемети, піроксилін, приладдя з ультра-масаковими проміннями. Горе чекає всіх, хто не виконає моїх розпоряджень. Знищу і не залишу нікого, навіть на насіння.

Жах пройняв російські частини, які, аби уникнути зустрічі з новим Тамерланом, заздалегідь звільняли стації, шукаючи для себе інших безпечних шляхів.

Шепетівка, Старо-Константинів і Проскурів опинилися в руках українського командування. Був налагоджений звязок з Ґенеральним Секретаріятом, що надіслав Корпусу наказ: за всяку ціну тримати в руках залізничу лінію, розброюючи російські частини, котрі повертають з фронту.

Бойові операції незвичайно піднесли настрій серед козаків корпусу і освіжили атмосферу від тих провокаційних розмов, на які так завше багате запілля. В кінці грудня корпус був розташований так: штаб корпусу містився в м. Біла Церква, штаб І дивізії в Бердичеві, штаб II дивізії у Винниці, полки І-ої дивізії на ділянці Шепетівка, Старо-Константинів, Фастів, Біла-Церква, полки II дивізії Винниця, Гнівань. У командному складі виникли такі зміни: ґенерал Скоропадський після проголошення IV-го універсалу та виборчого порядку в українській армії подався до димісії; корпус перебрав ґенерал Гандзюк.

Командантом І-шої дивізії був призначений ґенерал Никонів, котрий своєю боєвою відвагою, знанням військової справи і щирим патріотизмом склав собі в політичних колах добру опінію. Ґенерал Капустянський опинився, певно на своє здивовання, на становищі начальника штабу південно-західнього фронту, котрим командував прапорщик Кудря; місце Капустянського перебрав бувший помічник начальника

контр-розвідки південно-західнього фронту ґенерального штабу полковник Гаєвський. По походженню був він Українець з Житомира. На своє безголовя одружився він з донькою відомого російського ґенерала Романовського, якого денікінці замордували в Царгороді. Семейні обставини звязали його пізніш матеріяльно і морально з денікінською армією.

Наближалися сумні дні. Більшовики оголосили в своїй армії демобілізацію. Українське командування примушено перевести подібний експеримент і в своїх частинах. Добровольців не знайшлося і корпус обезлюдів. А ворог, як та комашня на вогник, сунув на Київ і з півночи, і з заходу і з півдня. Командування корпусу скоротило бойовий район; штаб І-ої дивізії був перекинутий під Київ на ст. Мотовилівку.

Ґенеральний Секретаріят доручив хорунжому Біденкові звести частини Корпусу в ударну ґрупу, яка мала захищати відступи на Київ з боку Жмеринка-Фастів.

В середині січня 1918 р. Біденко закликав на ст. Фастів ґенералів Гандзюка, Сафоніва, командантів дивізій і полків. Командний склад представив Біденкові звіт про загальну ситуацію на ділянках фронту; ґенерал Сафонів виголосив операційний плян оборони підступів на Київ. Здавалося, ніби все було гаразд; однак Бог судив інакше. ІІІ-й ґвардейський корпус наближався до Винниці, яку мала оборонити ІІ-га українська дивізія. Дивізія розбіглася, і Евгенія Бош, що була на чолі ґвардейського корпусу, скерувала ешелони на ст. Фастів, де мала спіймати командуючого фастівською ґрупою Біденка.

То був вже мент, коли відділ відомого Муравйова урочисто дефілював на вулицях Києва. Ґенерали Гандзюк і Сафонів та полковник Гаєвський, втративши звязок з Ґенеральним Секретаріятом, винесли рішення дістатися до Києва, аби на місці попередити Секретаріят про загрозу від ІІІ-го ґвардейського корпусу та одержати для себе директиви на майбутнє.

На стації Мотовилівці Гандзюк дав наказ штабові дивізії вантажитись в ешелони і рушати за ними до Києва. Штаб дивізії ще зранку був поінформований селянами про захоплення Муравйовим Києва, відмовився вантажитись і, не гаючи часу, пересунувся у село Мостище.

Гандзюк, Сафонів і Гаєвський зодяглися в парадні мундури, начіпили бойові відзнаки, почистились, помились і рушили на Київ. На ст. Святошино вони пересіли у своє штабове авто та за кілька хвилин дісталися до Києва.

На першій вулиці їх зустрінули невідомі озброєні люде, серед яких відзначалися матроси.

— „Кто едет?“ — запитали вони шофера.

Шофер зовсім не знав, що розмовляє з большевиками, й так відповів:

— Командір І-го українського корпусу ґенерал Гандзюк, його начальник штабу ґенерал Сафонів і начальник штабу І-ої дивізії полковник Гаєвський.

— Вилазь! — катеґорично вигукнули матроси, скинувши на руки рушниці.

Справа для ґенералів з'ясувалася.

Матроси висадили ґенералів і погнали їх в штаб Муравйова, що містився на той час у ваґоні І кл. на запасовому шляху. Сторожа Муравйова замкнула їх на деякий час в окремому купе ваґону. Через деякий час їх закликали до штабу.

— Мене вразили, — потім оповідав полковник Гаєвський — очі одного з адютантів Муравйова. То були неживі, холодні. без виразу очі з поширеними зіницями, в яких відчувалася звіряча лють. Вони наповнили мою душу невисказаним жахом.

Допит провадив Муравйов. Після звичайної процедури большевицького перевідування він запропону-

Полк. Масалитинів (у труні), кмдт. полку 34 корпусу ґен. Скоропадського.

вав полковникам перейти на службу до большевиків.

— Іначе... видітє! — показав він на свій револьвер, що сторчав у нього на грудях на ланцушку.

— Ви помилилися, відповів ґенерал Гандзюк. Ми Українці. Для нас зрозумілі ті причини, що примусили нас воювати з вами...

— Подумаєш, — іронічно усміхнувся Муравйов і подав рукою знак сторожі, що допит скінчений.

Матроси обшукали ґенералів, грабуючи в кишені їх цінні речі.

Вечером, коли сонце покинуло землю, ґенералів повели на Звіринець, де поставили їх рядком, недалеко від інжінірної школи.

Матроси запропонували їм повернутися спиною до рушниць.

— Що? Совість чи що не позваляє вам чесно глянути нам у вічі? Це були останні слова Гандзюка.

Загуркотіли рушниці і трьох героїв покотом лежали на землі.

Майнув мент і Гаєвський очунявся: зрозумів, що він тільки ранений. Схопившись на ноги він, скільки було сили, чкурнув до Дніпра, де в обіймах ночі схоронився в росколині скали. Він був єдиним свідком, що розповів про траґічну смерть ґенералів Гандзюка та Сафоніва.

Український Воєнний Цвинтар у Чорткові

Виказ стрільців і полонених поляглих або померших по 1 листопаді 1918 р. (після заподань гробівничого реферату при тернопільськім воєвідстві).

Порядкове число гробу	Степень	Прізвище і імя	Приналежний до армії: російська	Приналежний до армії: українська	Приналежний до армії: большевиць.	Армія, полк	Дата уродження	Місце: приналеж.	Місце: Помер, дата	Гріб поодинокий	Гріб збірний
1	стрілець	Невідомі		49		Козаки заабруч.			1919 Чортків		1
2	»	Курменко Данило		1		Армія У. Н. Р.			1920 »	1	
3	артилер.	Кінаш Василь		1		У. Г. А.			1919 »	1	
4	стрілець	Богданович Іван		1		У. Г. А.			1919 »	1	
5	»	Аксенчук Микола		1		У. Г. А.			1919 »	1	
6	»	Невідомі	10			II. Кор. Брусілова			1919 »		1
7	»	Кордубович Н.		1		У. Г. А.			1919 »	1	
8	»	Хомич Василь		1		»			1918 »	1	
9	чет. пор.	Василишин Микола		1		»			1919 »	1	
10	стрілець	Васильківський Мирон		1		У. Г. А.			1919 »	1	
11	»	Невідомі		7	5	»			1919 »		1
12	»	Марасюк Іван		1		»	1888 Свидова		1919 »	1	
13	»	Невідомий		1		Армія У. Н Р.			1920 »	1	
14	»	Стряриміх Н.		1		»			1920	1	
15	»	Невідомі		8	7	»					1
16		Кільовський Михайло		1		У. Г. А.			1919	1	
17		Невідомі		18	4	У. Г. А.			1920		1
18		Білинський Владислав		1		»			1919	1	
19		Беркович Данило		1		»			1920	1	
20		Невідомі		17	20	Арм. Павл. і Буден.			1920		1
21		Хмельник Йосафат		1		Армія У. Н Р.			1919	1	
22		Апанович Микола				»			1919	1	
23		Рощук Василь		1		»			1919	1	
24		Невідомий		1		»			1919	1	
25		Невідомий		1		»			1919	1	
26		Невідомі		19		8	36 полк У. Н. Р.				1
27	»	Кутній Семен		1		—	Курничі к. Львова		1919	1	
28	»	Невідомий		1		Армія У. Н. Р			1919	1	
29	»	Білинський Семен		1		»			1919	1	
30	»	Невідомі		8	5	»			1920		
31	»	Невідомий		1		»			1920		
32	»	Пеняк Іван		1		»	1896 Свидова		1919		
33	»	Невідомий		1		»			1929		
34	»	Невідомі		5	11	»			1920		
35		Богданович Василь		1		»			1919		
36	»	Невідомий			1	—			1919		
37	»	Богоносович Данило		1		Армія У. Н. Р.			1919		
38	»	Невідомі		8		»			1919		
39	»	Данилюк Степан		1		»			1919		
40	»	Невідомий		1		»			1920	1	
41		Невідомі		15	3				1920		1
42		Механко Василь		1		»			1919	1	
43		Невідомий		1		»			1919	1	
44		Невідомі		5		7	Довбур Мусніцкі		1919		1
45		Невідомі	5						1919		1
46		Невідомі		8		Армія У. Н Р.			1919		1
47		Деркач Василь		1		»			1919	1	
48		Невідомі		3	2	»					1

I. Підстаршина Максимчук Харитон[1]), приналежав до УГА., урodж. 1901, помер 10, VII, 1919 р., перенесений з цвинтаря в Салівці.

II. Стрілець Горбатюк Григорій[1]), приналежав до УГА., урodж. 1897, помер 25. VI 1919 р., перенесений з цвинтаря в Салівці.

III. Стрілець Блажко Павло[1]), приналежав до УГА., помер 7. V. 1919 р., перенесений з цвинтаря в Салівці.

IV. Стрілець Пазюк Микола[2]), приналежав до УГА., перенесений з цвинтаря в Білім Потоці.

V. Стрілець Матвійчук Петро[2]), приналежав до УГА., перенесений з цвинтаря в Косові.

VI. Стрілець Марко Стефан[2]), приналежав до УГА., перенесений з цвинтаря в Косові.

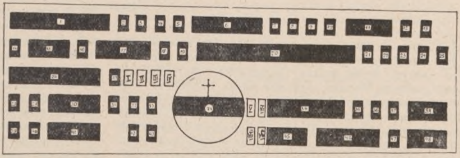
VII. Стрільці, 10 незнаних, перенесені з сільських цвинтарів до збірного гробу.

VIII. Стрільці, 7 незнаних, перенесені з сільських цвинтарів до збірного гробу.

---

[1]) Померли на плямистий тиф, [2]) Розстріляні через комд. за непослух.

В році 1931 заходами Філії Т-ва Охорони Воєнних Могил в Чорткові упорядковано воєнний цвинтар Українських Стрільців, похоронених в літах 1919-1920 в Чорткові на публичнім кладовищі, споряджено плян розміщених могил і заведено катастер похоронених в тих могилах стрільців на основі дат воєнного гробівництва в Тернополі. З огляду на брак фондів обмеженося лише до огородження занятої українськими могилами площі дубовими стовпами, полученими грубим дротом, а в середині того цвинтаря усипано невеличку могилу, обсаджену квітами, на якій поставлено величезний дубовий хрест, дарований Лукою Чичка, господарем з Вигнанки. Посвячення цього цвинтаря і закопаного хреста має відбутися 1. листопада ц. р.

Плян українського воєнного цвинтаря в Чорткові.

Бій 11. бриґади УГА. під Черчем

Подав: *Г. Г.*

По проломі польського фронту під Чортковом посувається червнева офензива УГА безвпинно на північ і захід. І-ий корпус прямує побідно на Тернопіль — Збараж — Зборів, ІІ-ий на Підгайці — Ходорів — Львів, ІІІ-ий на Галич — Станиславів — Стрий, ІV-ий й V-ий формуються по задах армії.

Попри похід на Київ це найкращі операції, багаті в світлі бойові епізоди, з котрих хочемо виняти тут бій 11. стрийської бриґади дня 18 червня 1919.

По розторощенні ворожого опору під Монастерисками, Товстобабами, Горожанною, Свистільниками заняла бриґада 17. VІІ. село Пуків на захід від Рогатина. В той момент стояла бриґада на право від 2-ої коломийської бриґади й творила праве крило ІІІ-го корпусу, опираючися дальше на право на ІІ-ий корпус.

В цій ситуації одержує вона наказ переформувати наступного дня Гнилу Липу в районі Рогатина з метою осягнути того ж дня р. Свирж, узгіднюючи своє бойове завдання з операціями ІІ-го корпусу на Бережани, та ІІІ-го корпусу на Галич.

На підставі цієї диспозиції корпусу видає командант 11-ої бриґади, от. Шльосер, підчиненій йому бриґаді такий наказ: І. гуцульський курінь (1.200 баґнетів) занимає ранком Рогатин і відтинає відворот уступаючому ворогові; ІІ-ий курінь (пор. Хроновят), ІІІ-ий калуський і ІV-ий (пор. Богачевський) слідують кольонами гостинцем, розгортаються в Рогатині і перебирають переслідування ворога, а І-ий курінь остається як бриґадна резерва на рогатинському цвинтарі. Власна розвідка донесла, що недобитки польської дивізії стягаються на оболоні на південний схід від Рогатина над Гнилою Липою, маючи висунену сильну передню сторожу в Рогатині. Власні сили 4.000 баґнетів і 4 батерії.

Виконання наказу: 18. VІІ. о год. 3 ранком вирушує І/11 курінь похідною кольоною з Пукова, висуваючи вперед тільки сильніші стежі. Пів. км. перед Рогатином розпускає командант куріня, пор. Гриць Голинський, І-шу сотню (чет. П. Бойчук) в розстрільну й захоплює в короткому бою в полон ворожі $1^1/_2$ сотні. О год. 7. осягає наша сотня східний беріг Гнилої Липи напроти ворога, що в силі біля 1 куріня окопується на горбках на захід від Рогатина.

В другому етапі ділань цього дня веде от. Шльосер прочі три куріні 11-ої бриґади в наступ через ріку, ломить хутко опір зростаючого на силі ворога, добуває Черче й продовжує наступ на горбки на захід від сьогоднішного славного живця. В дорозі долучуються до бриґади 130 озброєних добровольців, яких розділює команда бриґади по сотнях.

Догідна ворогові позиція — згадані горбки перед Підкаменем й лісок на північ від гостинця — дозволяють ворогові, затримати наші два наступи на його становище, переходячи місцями двокільометрового фронту до протинаступу. В цій цікавій хвилі підтягає командант бриґади з резерви І-ий гуцульський курінь для продовження правого крила бриґади й обходу ліска.

О год. 14. доходить І/14 курінь чолом до бойової лінії, розгортається в право, опираючись свої лівим крилом о гостинець Рогатин — Ходорів. Пор. Голинський висилає під проводом одного підстаршини — Жида — зібраний передше у курені відділ з 70 Жидів (посильних, телефоністів, тощо) обходом поза ліс, щоби вдарити в зад оборони ліска, а сам веде свій курінь у ліс, де зударяється з ворогом в рукопашному бою, який триває біля три чверти години й наносить обом сторонам великі страти. Врешті під діланням гуцульських баґнетів розбігається ворог в розтіч і натрапляє ще на жидівський відділ, якого розбиває.

Цей короткий, зате кривавий бій рішає бойове завдання 11-ої бриґади в користь української зброї; ліве крило бриґади збиває ворога з позицій на південь від гостинця. Переслідуючи погромленого ворога, входить бриґада до Підкаменя й вечером доповідають передні сотні про виконання наказу осягнення р. Свирж.

Окремий Стрілецький Запорожський Курінь

(Продовження)

Вранці 25 січня, коли курінь вже був готовий вирушити в напрямку на Київ, з боку Гребінки на ст. Лубні виїхав бронепотяг, якого командант, сотник Мясник, одержав наказ допомогти Запорожському куріневі пробитися до Києва, бо большевики вже загрожували безпосередньо ст. Березань від півночи. Сотник Мясник, одягнений в короткий кожушок і повстянки та оперезаний кулеметною тасьмою, з parabellum-ом за пазухою, виглядав на справжнього большевицького ватажка.*) Він зголосився до команданта Запорожського куріня, але при тім запропонував накласти на місто контрибуцію, зареквірувати мануфактуру і тютюн, взяти закладників і розігнати „тимківську“ сотню. Мав він на броневику яких 25-30 людей. Командант куріня, як начальник залоги, катеґорично спротивився намірам цього „оборонця народу“, в чім його рішуче підтримав комісар Мусієнко. Саме в часі тих розмов виявилося, що „тимківці“ полонили одного з старшин куріня, сотника О., враз з двома козаками, які вийшли на місто, щоб щось там ще купити. Місто було вже цілковито в руках „тимківців“, які з гаслом „грабуй буржуїв“ почали грабувати населення, головним чином Жидів та інтеліґенцію. Командант куріня вирішив негайно вести курінь на місто, щоб вигнати звідси грабіжників, і запропонував сот. Мясникові взяти участь в цій виправі. З тактичних міркувань треба було наступати на місто по двох улицях і тому командант куріня вислав по вул. Монастирській сот. Мясника, додавши йому чоту від свого куріня, а сам пішов з рештою по вул. Пирятинській, залишивши на двірці міцну варту. Тимчасом сот. О. і козаки були такі спритні, що по дорозі до вже зорганізованого місцевими большевиками штабу втікли — користаючи з того, що їх провадила кінна варта, вони вскочили в подвіря, звідки через паркани по городах побігли в напрямку на двірець, але якраз наткнулися на своїх, що розстрільною посувалися в напрямку міста. „Тимківців“ удалося заскочити, взяти декількох до полону, решта разом з новим штабом розбіглися. Грабунок в місті припинено, а щоб і надалі цьому запобігти, начальник залоги запропонував Міському Голові втворити з більш поважних громадян якусь сторожу і видав для цього 50 мушкетів.

Коли сотн. Мясник дізнався, що большевицьку владу в місті по виході куріня заініціювали Сухенко і син місцевого аптикаря Шая Мульнер, то заразже наказав заарештувати старого Мульнера і разом з полоненими „тимківцями“ попровадити на двірець. Між іншим пробували й „мясниківці“ грабувати, але для того, щоб їх до грабунків не допустити, їм додано чоту Запорожців. Все це стало відоме командантові куріня вже на двірці. Коли курінь повернув з виправи, він наказав відпустити Мульнера і полонених „тимківців“, але проти цього зголосив протест сотн. Мясник, підперши свій протест заявою, що його люде, залога броневика, нарікають на команданта Запорожського куріня зате, що він боронить гетьманців. — Вони довідалися, що він везе з собою гетьманського ґенерала Олександровича — та хоче ще відпустити большевиків. Мясник зазначив, що його козаки вимагають заарештувати команданта куріня, бо мають підозріння, що то Німець*), а те, що вміє говорити по українськи, нічого не доводить, бо міг навчитися в часі перебування на Україні. Притім почав розпитувати команданта куріня, звідки він родом тощо. Нарешті сотник Мясник додав, що взагалі курінь робить враження „офіцерського“, бо спостеріг дисціпліну та „старорежимні порядки“. Треба тут зазначити, що вже після повернення з міста курінний адютант, сотник Л., доповів командантові куріня, що козаки з броневика намагалися аґітувати серед козаків куріня за тим, щоб ті переходили до них, та оповідали, що сотник Мясник має наказ заарештувати команданта куріня. З огляду на це адютант зарядив поготівля і виставив варту для нагляду за броневиком. Сотник Мясник вимагав призначення негайного военного суду над полоненими, ґенералом Олександровичем і старим Мульнером, а коли командавт куріня цьому рішуче спротивився, то тоді показав підписане за Військового Міністра ґенералом Осецьким засвідчення, що він є призначений командуючим відтинком фронту на Полтавщині і що йому підпорядковується всі на Полтавщині перебуваючі військові формації

Отож з тої хвилі сотн. Мясник починав наказувати. Він склав военний суд, до якого війшов сам як голова, призначив ще двох своїх старшин і козаків, а також команданта Запорожського куріня і комісара Мусієнка. Суд більшістю голосів проти двох постановив розстріляти тимківців і Мульнера. Але ще в часі засідання суду гримнули стріли й коли командант по закінченню засідання вийшов, то адютант доповів йому, що то розстріляли підсудних, а притім показав припис сотника Мясника негайно видати Олександровича, що адютант і виконав, бо йому сот. Мясник сказав, що це за згодою команданта куріня. Дійсно в часі засідання сот. Мясник виходив та досить довго не повертався; ані командант куріня, ані комісар не могли сподіватися такого підступу. Однак силою відбивати назад Олександровича не випадало тим більше, що Мясник на зауваження команданта куріня про таке дивне нестаршинське поступовання запевнив, що відставить ґенерала до Києва. Коли курінь завантажився і мав відїздити, знов гримнули стріли — це забито Олександровича.

Не чекаючи на дальші події, Запорожський курінь відїхав у напрямку на Київ, але незабаром на ст. Гребінці броневик Мясника виминув курінь. Знов Запорожці були полишені на власні сили, з Гребінки не було получення з Київом, в Лубнях вже були большевики, про що сповістили по фонофору залізничники, однак курінь через цілу добу затримався ще на Гребінці. Коли на другий день рушив далі, то на ст. Березань довідався, що вона була вже в руках большевиків, які перед двома годинами залишили стацію, як дізналися, що їхатиме курінь.

---

*) Сотник Мясник пізніше збожеволів, напастований по оповіданнях самовидців примарами власноручно ним розстріляних людий. В серпні 1919 р. він помер.

*) Носив вуса по німецькому.

Залізничники оповідали, що було їх біля 30 чоловіка кінних, хотіли вони висадити в декількох місцях колію, але це їм чомусь не повелося.

На ст. Баришівка забракло для пароїзду палива і всі вийшли з пилками, щоб різати старі підклади на дрова. Був гарний морозний день, але сумно було на душі у Запорожців — не хотілося вірити, що все пережите було дійсністю, а не тяжким жахливим сном. Свавільство ріжних отаманів доводило про брак керовництва з гори, свідчило, що в центрі щось зле діється, що анархія на періферії є тільки вислідом анархії в центрі, однак кожен розумів, що трудно в обстанові боротьби, боротьби до того революційної, опанувати ситуацію, що трудно безладдя в одній хвилі змінити на лад, але вже так досить було отого революційного ладу, що всі нарікали й шукали винних.

З Баришівки пощастило навязати контакт з Дарницею, де ще знаходилися українські частини, хоч залізничники запевняли, що то місцеві большевики. Від команданта Дарниці командант куріня довідався, що большевики вже захопили ст. Бровари (8 клм. на північний схід од Київа) і що проти них оперують там Січові Стрільці й Запорожська бриґада отамана Самусенка.*) В кожнім разі були це відомости потішаючі, бо були ще на шляху відвороту свої, та ще й Запорожці й тому курінь рушив до Дарниці, сподіваючись взяти участь в обороні Київа поруч з Запорожською бриґадою. Але так лише здавалося, бо коли наблизившись у вечері до Дарниці, командант куріня вислав всеж для певности туди розвідку, то виявилося, що про якібудь боєві ділання й думати нічого. Насамперед стація була так переповнена всякими ешелонами, що вїхати туди не можна було, а притім в бік ворога не було виставлено жадної варти, хоч двірець і ешелони були повні вояків. Команданти частин, що перебували в ешелонах, не могли дістатися до отамана Самусенка, який спав в помешканні начальника стації під охороною своїх козаків, а його адютант виконував функції команданта стації, але притім не знав, що має робити, хоч недалеко було чути гарматні стріли й тарахкання кулеметів. Що було робити? Тож могла трапитися величезна катастрофа, якби большевики були більш підприємчивими... щастя наше в тім, що й їхнє військо не було ліпшим від нашого. Курінь на всі боки забезпечився вартами, а тимчасом командант з адютантом й ще декількома старшинами пішли на двірець, щоб знайти вихід з ситуації. Спроба команданта куріня порозумітися безпосередньо зі старшинами перебуваючих на стації ешелонів і взяти на себе евакуацію стації, наслідків не дала, а лише викликала з їхнього боку загрози, бо вони боялися, що тоді Запорожський курінь звільнить собі шлях, а їх залишить на Дарниці далі. Вони лічили, що кожен з них має перший право переїхати з своїм ешелоном на правий беріг Дніпра, але як це станеться, ніхто з них не знав і ніхто до цього заходів не вживав.

Виявити притім довелося, що дійсно на Ст. Бровари є Січові Стрільці, а натомість ціла Запорожська бриґада Самусенка складається з якихось 20 кінnотчиків та такоїж кількости піхотинців, які лише почерзі вартують біля свого отамана. Всеж по якімсь часі після розмови команданта куріня з Київом-Пасажирським, заходи його дали несподівано позитивні наслідки, бо почалося перетягання потягів на правий беріг. На другий день адютант і старшини доповіли командантові куріня, що вони довго нараджувалися, в який спосіб уникнути вивантажування, що його був наказав командант куріня з метою далі йти походом, і лише після певних, дуже, навіть на ті часи, сумних заходів, в часі яких мало не наклав головою помічник адютанта, хорунжий Л., вдалося їм змусити залізничників та адютанта Самусенка до звільнення Дарниці від ешелонів. Коло години 3 вночі курінь вже був на правому березі. Тільки що переїхав курінь через міст, як на Дарниці стався вибух і ті ешелони, що ще там стояли, почали горіти. Большевики чи їхні місцеві прихильники не спали — це була власне катастрофа, яку передбачали Запорожці.

На стацію Київ — Пасажирський курінь дістався десь коло години 7. Розвідка виявила, що в самім Київі вже нема нікого, що Уряд і Головне Командування виїхали до Винниці, а командуючий фронтом знаходиться в Козятині. Зновже не було від кого одержати не то розпоряджень, але хоч стислих інформацій — зрештою й не хотілося ніяких розпоряджень після всього, що довелося спостерегти, після того, як цілу частину було залишено на волю Божу. Командант куріня шукав звязку принайменше з командуючим фронтом в Козятині, але замісць того попав на телеґрафний апарат Ставки Головного Отамана, що у потязі перебував на ст. Фастів. Зі Ставки одержано розпорядження вирушити до Винниці, де зголоситися до Начальника Ґенерального Штабу Отамана Бронського. Але тут несподівано виявилося, що втік механік з паротягу, не зважаючи на те, що при ньому стояв вартовий. Та Запорожці із цим дали собі раду і за якусь півгодину звідкись „приставили" нового механіка. На другий день вранці курінь був уже у Винниці, а о годині 10 командант куріня зголосився до отамана Бронського й дістав від нього наказ відїхати до Браїлова (10 клм на полудневий захід від Винниці), де курінь мав бути поповнений і буде йому призначений приділ.

Поповнення для куріня мало прийти з усіх вже розформованих повітових командатур Харківщини, які знаходилися й у Винниці й у Браїлові. В Браїлові між іншим перебував і Харківський Ґуберніяльний Командант Отаман П. Труба, якому мало бути переказане розпорядження про передачу всього особового складу командатур, коней і майна.

Старшини, що скочили були до міста, принесли звістку, що у Винниці перебуває полковник Попсуй-Шапка, як отаман для доручень при Військовім Міністрі отаманові О. Шаповалові. Командант куріня розшукав полковника Попсуй-Шапку і зголосився до нього за інформаціями і допомогою, побоюючись, щоб поповнення куріня не мало такогож характеру як в Лубнях. Полковник обіцяв все можливе зробити й дійсно вже на другий день на представлення полковника Військовий Міністер зробив перегляд куріня, розпитав про стан його і потреби й видав належні зарядження, після чого все пішло гаразд як у байці. На протязі якогось тижня затверджено штати куріня, видано гроші, зброю, вислано розпорядження до Інтенданства Холмсько-Галицького фронту про відпуск одягу ітд. Курінь виїхав до Браїлова. На протязі 3 тижнів курінь цілковито був готовий

*) В році 1920 по постанові военного суду Самусенка розстріляно за бандитизм.

до бойової праці при стані в 320 люда, однак не діставав приділення. Пізніше виявилося, що курінь дістане завдання боронити напрямок Гусятин-Ярмолинці, що в дійсности й сталося, коли фронт відсунувся на полудне від Жмеринки.

В Браїлові трапився з курінем цікавий випадок, який дуже яскраво характеризує тогочасні відносини. Одного ранку по всіх ваґонах счинився крик, хтось кликав до зброї. Ешелон, в якому, за браком в Браїлові відповідного помешкання, жив курінь, оточили зі всіх боків якісь вояки в бойовім поготівлю. З зовнішнього вигляду були це Галичане. — Дійсно, був це курінь Січових Стрільців. Наставивши баґнети, Січові Срільці вимагали, аби всі з ешелону вийшли без зброї й вишикувалися коло ваґонів, але Запорожці, користаючи з того, що не можна було назовні бачити, що робиться у ваґонах, вхопилися за ґранати і мушкети — хвиля й бубби бій. Однак вдалося командантові куріня вискочити з ваґону, пробігти повз ешелону й наказати не виходити з ваґонів, тимчасом зголосився командант Січових Стрільців поручник Кметик і вияснив, що одержав від начальника Штабу Армії отамана Мельника наказ роззброїти курінь, бо він ніби збольшевичився й відмовляється йти на фронт. Було дуже сумно потім довідатися, що стався цей прикрий випадок в наслідок інтриґи через непорозуміння між Військовим Міністерством і Штабом Армії. В присутности команданта куріня поручник Кметик доповів по телефону отаманові Мельникові до Жмеринки, що одержане ним розпорядження про роззброєння куріня є жалюгідним непорозумінням, бо ніщо на місці не вказує на те, що курінь є збольшевичений, що командант куріня посідає документи, які свідчать про призначення куріня, та що й роззброїти курінь не можна булоб, і тому він наказу не виконав. Дальша розмова телефонічна команданта куріня з отаманом Мельником цілковито усунула непорозуміння.

За пару день курінь дістав розпорядження вирушити на ст. Ярмолинці і завдання боронити напрямок Гусятин-Ярмолинці, а рівнож перепровадити евакуацію величезного складу артилерійського майна з ст. Вікторія (10 клм. на захід до ст. Ярмолинець) в Галичину. Разом з тим, розпорядженням Директорії, призначено команданта куріня начальником залоги району Ярмолинець в проміню 30 клм. та надано йому право складання военних судів. Сталося це в наслідок того, що скрізь вешталися ватаги бандитів, які грабували населення особливо жидівське, а які величали себе українським військом. З метою утримання порядку в містечку Ярмолинцях, через яке проходило богато частин по шляху на Дунаївці-Камянець і тинялося ще більше мародерів, командант куріня розташував у Ярмолинцях кінну сотню, якої команданта сотника Мороза призначив комендантом містечка. Решта куріня мешкала у ваґонах і будинках на двірці, причім двірець і місто получено телефоном засобами куріня.

В передбаченні бойової діяльности курінь відбував інтенсивні навчання, головно розвідчого характеру, що зрештою вимагала обстанова, бо треба було пізнати настрої околишного населення. Відомости про це були дуже непотішаючі, скрізь селяне очікували большевиків. Разом з тим використано всі можливости, щоб курінь і з зовнішнього боку допровадити до імпонуючого одноманітного вигляду. — З місцевими в Ярмолинцях і Городку кравцями та шевцями складено умову про пошиття одягу й взуття, з матеріялів, що їх одержав курінь від інтенданства. Ще на початку березня старшина й козаки ходили в кожушках, але весна того року розпочалася так рано, що годі було витримати. Всеж треба було пошити понад 300 комплєктів одягу й взуття та кашкетів, хоч в службі всі ходили в касках, що між іншим спричинилося до створення неабиякої репутації для Запорожців серед населення: „Отих, що в залізних шапках ходять, не займай".

(Продовження буде)

РЕЦЕНЗІЇ І ЗАМІТКИ

ВПОВАЖАНИЙ ДОБРОДІЮ!

Даруйте, що я, Вам незнайомий, осмілюся написати пару слів.

Вам належиться велика честь та Слава за Ваші чудно редаґовані календарі. Ви ними будите зі сну національну свідомість і згадку про нашу минувшину. Таку працю поможи Вам Боже продовжувати много а много літ. Я вже читав богато ріжних календарів, але гарнішого від „Червоної Калини" не находив. Він є найгарніший над усі. Лише одну хибу має, а та хиба є: що він брошурований, я би Вас просив видати бодай кілька примірників оправлених.

Василь Лахманюк зі Заставної на Буковині.

Я маю три календарі „Червоної Калини" з років 1927, 1930, і 1931. і дуже бажавби мати календарі з минулих років, яких я ще немав. Якщоби у Вас найшлися, то прошу мене повідомити, кілько їх є і по кілько коштують. Я хочу їх мати від першого календаря, який появився, бо мати збірку календарів „Червоної Калини" є великим скарбом.

Також наколи появиться календар „Червоної Калини на 1932 р., прошу мене повідомити, що буде коштувати з пересилкою, то я в той час вишлю гроші.

На доказ того, що Ваш календар є найгарніший, я сфотоґрафувався з ним і посилаю Вам одну світлинку.

Остаюсь з великою пошаною до Вас

Лахманюк Василь

31. VIII. 1931. Заставна, Буковина, Румунія.

БІБЛІОГРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження)

Галаган Микола. Десята річниця Української Центральної Ради. „Студентський Вістник". 1917. Березень-квітень.

Галаган Микола. З моїх споминів. II. частина. Львів. 1930, 8°, ст. 122-196.

III. На фронті. На II. військовому зїзді. IV. В Богданівському полку.

Галаган Микола. З моїх споминів. III. частина. Львів. 8°. 1930.

III. військовий зїзд і участь його в боях у Київі X. 1917. (ст. 1-35), Богданівці, сердюки, військова фронда (ст. 42-50). Підготування до переговорів про мир (56-62). Законопроєкт про створення української армії на основі міліційної системи (ст. 132-134), большевицька навала (ст. 138-169).

Галаган Микола. З моїх споминів. IV. частина. Львів. 8°. 1930.

Стан б. румунського фронту по заняттю Румунами Бесарабії (ст. 18-45). Повстання проти гетьмана у Київі. (ст, 70-95).

Галечко Софія. Третя чета. З рукописів... „Літопис Черв. Калини". Львів 4°. 1931, ч. 5, ст. 3-4.

УСС. Бій під Соколовом з Москалями.

Галя зі Скварків Матвійчукова. „Літопис Червоної Калини". Львів. 4°, 1931, ч. 7-8. ст. 37-38.

Посмертна згадка, б. сестра жалібниця.

Гарасимів Андрій, др. З Перемишля. „Стрілець". 1919. ч. 5, ст. 5-6.

Гарасимів Юрко. Десять днів на Підкарпаттю. (Спомини з 1919 р.). „Календар Черв. Калини" на 1930 р. 1929 р. Львів, 8°. 1929, ст. 15-26.

1919. Стрільці на пропаґанді в Закарпатті.

Гаркуша Дмитро. Відїзд першого куріня з фрайштатського табору. (I. марта 1919). „Вістник пол-ки, літ-ри й життя". Відень, 4°. 1918, ч. II. ст. 162-163. З ілюстрації.

Гащак Володимир. Ми побідимо! „УСС. в Карпатах". Альманах. Відень. 1915, м. 8°. ст. 87-88.

Враження УСС-а з розмови з полоненим Кубанцем

Герасименко К. Махно. (Спомини) „Діло". Львів. 1923, ч. 191-212.

Переклад з моск. В. Дорошенка.

Герасимович Іван. Ви все оддали! „Календар Червоної Калини" на 1924 р. Львів-Київ 1923. 8°. ст. 181-183.

Жертви стрільців на „Рідну Школу".

Синя дивізія. XII. 1918. Чернигівщина.

Геройська смерть хор. Назарчука. „Син України". Варшава. 1920. ч. 7, ст. 6.

Геройська Україна. Інтересні ілюстрації воєнних і державних змагань українського народу за памятні роки 1914-1920. Вінніпеґ-Ман. 1920. 8°.

Герої фронту. Козак Михайло Момонт. Козак В. Яремчук. „Прапор України", Камянець на Под. 1919. 4. Ч. I., ст. 14.

Некрольоґ.

Героїчна смерть сот. Кульчицького. (Подав В. Раєвський). „Календар Черв. Калини" на 1932. Львів. 1931, 8°, календаріюм березень

1918. 13. XII. Синя див. Курюківка. Гер. вчинок. 3 іл.

Геройський вчинок дес. Ганьківського. (Подав А. Бабюк). „Календар Черв. Калини" на 1929 р. Львів. 1928. 8°, календаріюм-травень.

1915. IV. 29. УСС. Маківка. 3 іл.

Гетьман Павло і його рід. „Іл. Календар Сирітського дому" на 1916 р. Філядельфія, Па. 1925, в. 8°, ст. 84-86.

Кор. біоґрафія.

Гірський Володимир. На підмогу. „Літ. Черв. Калини". Львів. 1930, 4°, ч. 4, ст. 2.

Буковинські студенти на Львів. 1919. I.

Гладкий, сот. Кілька слів про повстанчу ґрупу на Вкраїні осінню 1921 р. (По матеріялам учасників). „На Руїнах". Збірник. Каліш. 4°, 1922, ст. 7-16.

Діверсія ґен. Ю. Тютюнника.

Гладкий, сот. Три моменти. „На Руїнах". Збірник. Каліш. 4°, 1922, ст. 42-46.

Глібовицький Софрон, о. Образки з світової війни 1914-1915. Відень. 1916. 8°, ст. 49 + 1 + 1 портр. цісаря,

Г-Н Роман. Винники и околиця. (Дещо із Записника про Винницький відтинок). „Слава не поляже. Винники". Збірник. Львів 1928, 8°, ст. 13-15.

IV бриґада. 1919. Протиполь. фронт.

Годований Степан др. Освітна справа в українських таборах для інтернованих в Дайч-Ґаблю. Уривок зі споминів, „Літопис Чер. Кал". Львів. 4°, 1931, ч, I, ст. 18-19.

1918 рік.

Годований Степан, др. Торговельна освіта в українськім військовім таборі в Дайч-Габлю. (Уривок з споминів). „Літопис Чер. Кал." Львів. 1931 ч. ст. II-14.

1920-1921. 3 іл-ми.

Голинський Петро. Останні дні УГА. (Уривок зі споминів). „Календар Черв. Кал." на 1931 р. Львів. 1930, 8°, ст. 142-155.

1920. Одеса.

Головний Отаман Війська УНР Симон Васильович Петлюра „Україна". Станиславів. 1920, ч. 2, ст. 4 5.

Біоґрафія, огляд діяльности.

Ґонта Дмитро. На панцирнику „Хортиця". „Календар Черв. Кал." на 1932 р. Львів. 1931, 8°, ст. 71-82.

Осінь. 1919. Участь в боях з большевиками і денікінцями. Участь в боях панцирників: „Запор. Січ", „Вільна Україна", „Вірний Син України", „Великий Луг", „Сух", „Таємний", „Помста", а найдокладніше про панцирник „Хортиця".

Ґорбай Василь. Два спомини. „Літопис Черв. Кал." Львів. 1930, ч. 7-8, ст. 7-8.

УСС. 9-та сотня. Ляшки муровані (Далі буде).

Листопад — місяць українських інвалідів!

У тринадцяту річницю памятного листопада у 1918. р. у ряді тих установ, що кличуть суспільність до матеріяльної помочі, зове інвалідська централя у Львові: Н а допомогу інвалідам!

Важкі матеріяльні відносини прибили всіх і всюди, але в невиносимій скруті опинилися наші інваліди, бо громадянська жертвенність це одинокий їх рятунок. Місячні пенсії-ренти інвалідам від УКТОДІ по 10, 15, 20, 30, 35 золотих дотепер ледви вибавляють їх від голодової смерти. Не сміємо допустити, щоб і цю лепту УКТОДІ мусіло інвалідам здержати.

УКТОДІ видає місячно на ренти інвалідам, протези, лікування, дім інвалідів і др. 13.000 золотих і цю суму від україн. громадянства добути мусить.

УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО
ДОПОМОГИ ІНВАЛІДАМ
у Львові, Руська 3/II.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ:

Просимо негайно вирівнати залеглу передплату!

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

III. річник / Число 11. / Листопад 1931.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві

Спішіть з замовленням!

Вже вийшов

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЄНДАР-АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“ на 1932 рік

ЗМІСТ:

Нова мистецька обгортка кисти арт. Едварда Козака.

●

Богатий зміст!

●

Цікаві ілюстрації!

●

Ціна 3 зол., з пересилкою 3·50.

●

Дістати можна Істор. Кал. Альм. „Червоної Калини“ по всіх українських книгарнях в краю і за границею або у ВИДАВНИЦТВІ „ЧЕРВОНА КАЛИНА“, ЛЬВІВ — Руська 18. III.